

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА
ГРІНЧЕНКА

Факультет суспільно-гуманітарних наук
Кафедра всесвітньої історії

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
Інквізиція на італійських землях (XIII – початок XVI ст.)

Спеціальність: 032 «Історія та археологія»
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

Ковальчук Вікторія Володимирівна
Студентка 4 курсу групи ІСб-1-21-4.0 д

Науковий керівник:
Горпинченко Інна Володимирівна,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії

Роботу захищено «___» _____ 20__р.

Оцінка _____

3MICT

ВСТУП

Інквізиція на італійських землях у XIII – на початку XVI століття була важливим механізмом релігійного та політичного контролю, який здійснювала католицька церква. Її діяльність спрямовувалася на боротьбу з єресями, підтримку релігійної ортодоксії та збереження впливу папства в умовах соціальних і політичних трансформацій. Вивчення інквізиційних практик дозволяє глибше зрозуміти механізми церковного судочинства, їхній вплив на суспільне життя та правову систему середньовічної Європи.

Актуальність дослідження зумовлена значним інтересом істориків до проблеми інквізиції, яка залишається предметом численних наукових дискусій. Вона відіграла ключову роль у формуванні політики католицької церкви та мала значний вплив на розвиток суспільних відносин в Італії. Особливо важливо простежити еволюцію інквізиції на італійських землях, адже саме тут вона формувалася як інституція, що згодом поширилася на інші європейські країни. Дослідження цієї теми дає змогу зрозуміти не лише релігійну та політичну ситуацію того періоду, а й визначити довготривалі наслідки діяльності інквізиційних трибуналів.

Об’єкт дослідження – є інквізиція на італійських землях у XIII – на початку XVI століття.

Предмет дослідження – діяльність інквізиції на італійських землях у XIII – на початку XVI століття.

Мета дослідження – проаналізувати особливості діяльності інквізиції на італійських землях, визначити її роль у політичних та релігійних процесах, простежити наслідки інквізиційних практик для середньовічного суспільства.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

1. Дослідити стан наукової розробки теми та джерельну базу дослідження.
2. Охарактеризувати сутнісні риси європейської інквізиції
3. Розглянути вплив інквізиції на суспільство та конфесійні процеси.

4. Оцінити значення інквізиції в історичному контексті та її сприйняття в сучасній історіографії.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з XIII століття до початку XVI століття – часу, коли інквізиція набула організаційної завершеності та значного впливу на італійські землі.

Територіальні межі дослідження зосереджені на італійських державах, зокрема на території Папської держави, Флорентійської республіки, Міланського герцогства та інших регіонів, де діяли інквізиційні трибунали.

У дослідженні застосовано наукові **методи**, зокрема:

- історико-порівняльний метод – для аналізу особливостей діяльності інквізиції в різних регіонах Італії;
- проблемно-хронологічний метод – для виокремлення основних етапів розвитку інквізиційних практик;
- метод історичної реконструкції – для відтворення процесу функціонування трибуналів та особливостей судочинства.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі діяльності інквізиції на італійських землях у визначений період, з використанням широкого кола історичних джерел та сучасних підходів до вивчення цієї проблематики.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування отриманих результатів у наукових та навчальних цілях, зокрема при викладанні історії середньовічної Європи, історії церкви та правових інституцій.

Структура роботи складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія дослідження

Коли ми чуємо слово «інквізиція», перед очима постає образ темного середньовіччя та вогнища, на якому спалюють відьму. Однак мало хто знає, що інквізиція була частиною Римської курії до 1966 року. До Другого Ватиканського собору існувала інквізиція, яка контролювала думки віруючих. У 1966 році інквізиція не зникла, а змінила свою назву на Конгрегацію основ віри (*Congregazione per la Dottrina della Fede*). Останнім відомим префектом цієї Конгрегації був Йозеф Рацингер, майбутній Папа Римський [19, с. 273].

Проблема інквізиції на італійських землях у XIII – на початку XVI століття викликає значний інтерес серед дослідників як у західній, так і у вітчизняній історіографії. Її вивчення пройшло кілька етапів, від ранніх праць, які часто мали апологетичний або критичний характер, до сучасних багатопрофільних досліджень, що аналізують інквізицію як соціальний, правовий та релігійний феномен.

Досліджень, присвячених історії італійської інквізиції, значно менше, ніж праць про іспанську інквізицію. Однак інквізиція була організацією католицької церкви, за допомогою якої римські папи протягом тривалого часу зміцнювали авторитет католицизму в багатьох країнах Європи. Зосереджені на боротьбі за світську владу та вплив на континенті, вони дозволили єресям широко поширитися на території Італії та не змогли повністю викоринити єретичні рухи.

Історія інквізиції в Італії є складною і тривалою, з часом вона набула багатьох легенд і залишила глибокий слід у історії країни. Історія – це наше минуле, яке здається дуже далеким. Міланський історик Джорджо Пітторіні порівнює історію з далекою країною, куди неможливо поїхати і яку не можна побачити. Все, що ми можемо зробити – лише уявити її. Частина історії

інквізиції пов'язана з темним середньовіччям, вогнищами, тортурами і публічними стратою, і від цього не можна піти, але це не вся історія інквізиції.

Італійські умови були складнішими та різноманітнішими, ніж у багатьох інших католицьких державах Європи, що сприяло активнішому поширенню антицерковних рухів. Унаслідок цього боротьба проти панівної католицької церкви в Італії була значно запеклішою, а придушення єресей – складнішим завданням.

Ранній етап досліджень (XVII - XIX ст.) характеризувався поляризованими оцінками інквізиції. Католицькі історики, такі як Жан-Батист Малле та Франческо Сорті, прагнули виправдати діяльність інквізиції, зображуючи її як необхідний засіб боротьби з єресями. Натомість протестантські та ліберальні дослідники, серед яких Генрі Чарльз Лі, засуджували інквізицію як репресивний орган, який використовувався для політичного тиску. Праці цього періоду відзначалися певною тенденційністю та обмеженістю джерельної бази.

Сучасна західна історіографія (XX - початок XXI ст.) зосереджується на аналізі структурних аспектів інквізиції, її організації та функцій. Важливе значення для вивчення теми мають праці Карло Гінзбурга, який досліджував соціокультурні аспекти діяльності інквізиційних трибуналів, зокрема *The Cheese and the Worms* (1976), де він на основі справи мельника Меноккіо показав, як інквізиція діяла на рівні місцевих громад. Гінзбург зробив значний внесок у розуміння соціокультурних аспектів інквізиційних процесів. Едвард Пітерс, автор книги *Inquisition* (1988), де він досліджував історію інквізиції як правового інституту та її еволюцію в Європі. Його робота стала важливим етапом у переосмисленні інквізиції не лише як репресивного механізму, а й як частини складного правового ландшафту середньовіччя. Джон Тедеші у своїй роботі *The Prosecution of Heresy: Collected Studies on the Inquisition in Early Modern Italy* (1991) розглядав зв'язок між папською та місцевою інквізицією, а також практику катувань та винесення вироків [22, с. 115, 117; 23, с. 838].

Значну увагу діяльності інквізиції на італійських землях приділяють також Пітер Годмен та Франческо Бореллі, які досліджують інституційну еволюцію трибуналів та їхню взаємодію з місцевою владою. У своїх працях вони наголошують, що інквізиція не лише виконувала релігійну функцію, а й була важливим інструментом політичного контролю.

Вітчизняна історіографія приділяє менше уваги темі інквізиції на італійських землях, проте окремі аспекти досліджувалися українськими істориками. Зокрема, у працях Наталії Яковенко, таких як «Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття», простежується розвиток церковної влади в контексті соціально-політичної структури Європи, що дозволяє розглядати інквізицію не як ізольоване явище, а як частину ширшої системи контролю та ідеологічного тиску.

Олексій Толочко у своїх дослідженнях, зокрема в роботах, присвячених культурі та владі в середньовічній Європі, порушує питання взаємодії між релігійною і політичною владою, що також важливо для розуміння феномену інквізиції. Хоча його праці не є прямим дослідженням інквізиційної практики, вони дають цінний теоретичний інструментарій для її інтерпретації.

Окрім того, важливими є також окремі сучасні статті українських дослідниць. У статті Наталії Рой «Інквізиція в добу раннього Середньовіччя» авторка аналізує зародження та первинну еволюцію інквізиційної структури як механізму духовного контролю, що з часом розрісся у масштабну репресивну систему [2].

Стефанія Демчук у своїй статті «Інквізиція, єретики та відьми: темна пляма на світлому середньовіччі?» розглядає культурний і психологічний вимір інквізиційного терору. Вона звертає увагу на візуальні образи і страхи, які продукувала ця інституція, а також на те, як ця тема трансформувалася в культурній пам'яті [1].

Таким чином, сучасна історіографія прагне уникати крайніх оцінок, натомість зосереджується на багатовимірному аналізі інквізиційних практик. Дослідження інквізиції на італійських землях є частиною ширших студій про

релігійні та правові інститути середньовічної Європи, а також механізми контролю та соціального регулювання в тогочасному суспільстві.

1.2. Джерельна база

Дослідження італійської інквізиції XIII – початку XVI століття спирається на широкий спектр першоджерел, що охоплюють офіційні документи трибуналів, папські булли, трактати інквізиторів, хроніки сучасників та архівні матеріали. Особливо цінними є збережені записи судових процесів, що відображають процедури розслідувань і механізми винесення вироків.

Серед найважливіших документів слід відзначити матеріали, збережені в Архіві Конгрегації доктрини віри та Ватиканському апостольському архіві. Вони містять листування інквізиторів із папською курією, нормативні акти, що регламентували діяльність трибуналів, а також судові протоколи. Значний масив документів про діяльність місцевих трибуналів зберігається в Державному архіві Венеції, що дозволяє простежити зв'язки між світською владою та інквізицією.

Важливу роль у формуванні правових основ діяльності інквізиції відігравали папські булли. Зокрема, булла "Ad extirpanda" (1252) папи Іннокентія IV надала інквізиторам офіційний дозвіл на застосування тортур, що стало частиною слідчої практики. Інші папські документи, такі як "Vox in Rama" (1233) Григорія IX, містили інструкції щодо боротьби з єресями та закликали до жорстких заходів проти катарів і вальденсів [33, с. 440].

Пізньосередньовічні трактати інквізиторів є ще однією важливою групою джерел, що дозволяє зрозуміти логіку інквізиційного процесу. Серед них виділяється "Directorium Inquisitorum" (1376) Нікола Еймеріка, який встановив суворі критерії переслідування єретиків і вперше обґрунтував принцип презумпції винуватості. Подібний характер має "Practica Inquisitionis

heretice pravitatis" (близько 1320) Бернарда Гі, що містить методичні настанови для інквізиторів і перелік типових питань для допиту підозрюваних (Додаток В), [20, с. 133; 25, с. 687].

Таблиця 1.1

Джерельна база дослідження інквізиції на італійських землях (XIII – початок XVI ст.)

Тип джерела	Приклади	Значення для дослідження
Офіційні документи інквізиції	Булли пап, укази, протоколи допитів	Дають уявлення про правові механізми інквізиції, методи розслідувань та винесення вироків
Церковна кореспонденція	Ad abolendam, Excommunicamus	Розкриває взаємодію інквізиції з папським престолом, місцевими єпископами та світською владою
Мемуари	«Liber Sententiarum» (Книга вироків)	Описує історичний контекст, реакцію суспільства на діяльність інквізиції
Юридичні трактати	«Directorium Inquisitorum» Нікола Еймеріка	Відображають теоретичні основи діяльності інквізиторів, юридичні принципи переслідування єретиків
Літературні твори	Данте, Аліг'єрі, Бокаччо (критика церкви)	Дозволяють дослідити сприйняття інквізиції в суспільстві, її відображення у культурі

Джерело: [29], [25], [26], [34], [37], [41]

Отже, джерельна база дослідження інквізиції на італійських землях відзначається значним розмаїттям та багатством матеріалів. Вона дозволяє всебічно вивчити діяльність трибуналів, їхні юридичні засади, практичні методи роботи, а також суспільно-політичний контекст боротьби з єресями.

РОЗДІЛ 2. СУТНІСНІ РИСИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНКВІЗИЦІЇ

2.1. Виникнення інквізиції як органу католицької церкви

Упродовж історії людство часто стикалося з труднощами, проте період, що передував утворенню інквізиції, був особливо складним. Система феодальних повинностей, церковна десятина та податки, накладені державою, значно ускладнювали життя селян і ремісників, які становили основу суспільства. Водночас існувала окрема соціальна група – духовенство, що включало ченців, священиків, єпископів, абатів, кардиналів і дияконів. Представники церкви були звільнені від світських податків і повинностей, а також не підпорядковувалися світським судам. Церква мала значний вплив на політичне та соціальне життя, а її представники нерідко відігравали роль не лише релігійних лідерів, а й політичних діячів.

На ранніх етапах свого існування християнська церква зазнавала переслідувань, а її послідовники відзначалися глибокою релігійною відданістю. Однак згодом вона перетворилася на впливову інституцію, що відігравала ключову роль у європейському суспільстві. Як і будь-яка система з централізованою владою, церковна ієрархія прагнула зберегти власний вплив, що вело до нетерпимості щодо альтернативних релігійних поглядів.

У добу феодальної роздробленості багато єпископів у Європі, особливо в німецьких князівствах, володіли не лише духовною, а й світською владою. Це часто призводило до зловживань і поступового зниження авторитету церкви. Як наслідок, у XVI столітті низка держав, зокрема в німецьких землях, прихильно сприйняла ідеї протестантизму, тоді як інші, як-от Чехія, зберегли вірність католицизму, незважаючи на жорстке протистояння в добу гуситських воєн [31].

В історії неодноразово траплялися випадки, коли ідеї, що зароджувалися як високі моральні прагнення, з часом вироджувалися через втручання людей, які переслідували власні корисливі цілі. Подібний процес можна простежити і в розвитку католицької церкви, яка, перетворюючись на потужну загальноєвропейську інституцію, дедалі більше стикалася з проблемою морального занепаду серед свого духовенства. Це не означає, що в церкві зовсім не залишилося щирих подвижників, подібних святому Франциску чи святому Домініку, однак їхня кількість була незначною порівняно із загальною масою кліру.

Зловживання серед служителів церкви досягли значного масштабу. Впливові єпископи та кардинали володіли великими земельними угіддями, створювали власні війська і вели війни з феодалами, часто використовуючи релігію як виправдання своїх дій. Вони накладали на населення високі податки, що нерідко спричиняло масове невдоволення. Святе Письмо, написане латиною і недоступне для більшості простолюду, використовувалося для виправдання цих дій, що зміцнювало владу духовенства.

У той же час у деяких регіонах спостерігалася і протилежна ситуація, коли представники нижчого духовенства проявляли відкриту непокору церковним ієрархам. Наприклад, в Лангедоку зафіксовані випадки, коли єпископи втрачали контроль над підлеглими, змушені були самостійно виконувати хатню роботу і навіть доглядати за власними в'ючними тваринами. Такі явища свідчили про глибоку кризу церковної системи та падіння її авторитету.

Ця моральна деградація стала одним із чинників, що сприяв посиленню боротьби за релігійну чистоту та єдність католицької церкви. Інквізиція, яка спочатку розглядалася як інструмент протидії ересям, дедалі більше використовувалася для відновлення дисципліни серед самого духовенства, а також для утримання релігійного та соціального контролю в європейських країнах [5, с. 203, 205].

Однією з найсерйозніших проблем середньовічної католицької церкви була поширена практика продажу церковних посад. Високі позиції в ієрархії часто займали люди, які не мали жодного духовного покликання або відповідних знань, але могли дозволити собі придбати сан за великі гроші. Симонія, тобто купівля-продаж духовних посад, підривала моральний авторитет церкви та сприяла її загальному занепаду.

Ще однією проблемою була комерціалізація церковних таїнств. Вірянам надавали можливість здійснювати покаєння за дорученням або навіть вступати в шлюб через представників. Це нівелювало саму суть sacramентальних обрядів, роблячи їх лише формальними актами, що приносили прибуток духовенству.

Водночас чернечі ордени, які повинні були бути осередками аскези та моральної чистоти, дедалі частіше ставали притулком для людей із сумнівним минулим. Багато хто використовував вступ до монастиря як спосіб уникнення відповідальності за злочини. Таким чином, замість духовного очищення та служіння Богові, деякі монастирі перетворювалися на осередки безкарності та беззаконня.

Як зазначав Генрі Чарльз Лі у своїй праці "Історія Інквізиції", численні чернечі ордени, що мали значний вплив, самі сприяли занепаду церковної моралі. Духовенство, яке мало б бути взірцем для віруючих, часто чинило вчинки, що суперечили християнським заповідям. Особливо це стосувалося порушення цілібату – обітниці безшлюбності, яка викликала сильний спротив серед духовенства.

Населення не могло залишатися байдужим до такого стану справ. Проповідуючи моральні цінності, церква водночас їх порушувала, що спричиняло втрату довіри серед мирян. Саме через це багато єретичних рухів, які виникали в середньовічній Європі, знаходили підтримку серед простого люду. Єресь часто сприймалася не як загроза, а як альтернатива занепадлій офіційній церкві. У цих умовах боротьба з інакомисленням ставала не лише

релігійним, а й політичним завданням, що врешті-решт призвело до посилення діяльності інквізиції.

У XII столітті католицька церква опинилася перед серйозною загрозою, що могла підірвати її авторитет і владу. Ця загроза полягала в пробудженні свідомості серед мас населення, що згодом привело Європу до наукового, культурного та соціального розвитку. Освічені люди почали помічати різку невідповідність між офіційними доктринами церкви та реальними діями її представників. Це викликало хвилю критики, що поставила під сумнів непорушність церковного авторитету.

Важливу роль у цьому процесі відіграла поява центрів освіти, де студенти мали доступ до праць давньогрецьких, арабських і єврейських мислителів. Університети, що почали з'являтися в Європі, стали осередками інтелектуального розвитку, де вивчали не лише богослов'я, а й природничі науки, філософію та право. Значний внесок у поширення нових знань зробили хрестові походи. Вони сприяли не лише розширенню територіальних впливів, а й культурному обміну: привезені з Близького Сходу рукописи, твори мистецтва та філософські трактати збагатили європейську думку.

Особливо небезпечною для католицької церкви стала поява нового підходу до правосуддя. Відродження римського права, що пропонувало чіткі та справедливі правові норми, вступало в протиріччя з хаотичною системою канонічного права. Люди все частіше замислювалися над питанням, чому вони мають підкорятися церковному судочинству, яке часто було незрозумілим і корумпованим.

У цей період почали з'являтися нові єретичні рухи, які суттєво відрізнялися від попередніх богословських суперечок, що велися в межах церкви. Нові єресі поширювалися серед простого народу, знаходячи підтримку серед найбільш вразливих верств суспільства. Основні єретичні рухи можна умовно поділити на дві групи:

1. Секти, що залишалися в межах християнства, але відкидали офіційний інститут священства. До них належали катари, вальденси та альбігойці. Вони

вважали, що людина може спілкуватися з Богом без посередників, що підривало авторитет католицької церкви.

2. Маніхеї – прихильники дуалістичного світогляду, які вважали, що існує боротьба між силами добра і зла, а матеріальний світ є втіленням останнього [10, с. 41].

Найбільшого поширення в Західній Європі набули катари та вальденси. Вони відкидали церковну ієрархію та прагнули повернутися до первісного християнського аскетизму. Альбігойці, що переважно проживали в Південній Франції, стали мішенню для одного з найкривавіших релігійних конфліктів у середньовічній Європі. Проти них був організований хрестовий похід, який майже повністю знищив цей рух.

Таким чином, XII століття стало часом інтелектуального пробудження, що спричинило кризу католицької церкви. Посилення антицерковних настроїв та зростання єретичних рухів змусило церкву вдатися до рішучих дій, що призвело до створення інквізиції як інструменту боротьби з інакодумцями.

Вальденці та катари стали одними з найвпливовіших єретичних рухів середньовічної Європи, які серйозно кинули виклик офіційній доктрині католицької церкви. Обидві течії виникли в період зростаючого невдоволення духовенством і прагнення до релігійного оновлення, однак мали суттєві відмінності у своїх віруваннях і практиках.

Рух вальденців бере свій початок у другій половині XII століття, коли заможний купець з Ліона, відомий як Петро Вальдо, вирішив відмовитися від своїх статків і вести життя в повній відповідності до Євангелія. Він проповідував повернення до ідеалів раннього християнства, наголошуючи на необхідності бідності, смиренності та особистого тлумачення Святого Письма. Основним принципом їхнього віровчення була ідея, що кожен віруючий має право самотійно читати і розуміти Біблію без посередництва священників, що різко суперечило офіційній позиції церкви. Вальденці відмовлялися визнавати владу католицького духовенства, засуджували розкіш церковних ієрархів і

заперечували певні церковні обряди, зокрема поклоніння святим та чистилище.

На відміну від них, катари, які поширилися в Лангедоку і деяких інших регіонах Європи, мали значно радикальніші погляди. Їхня релігійна система ґрунтувалася на дуалістичному світогляді, згідно з яким світ є ареною боротьби між двома началами – добрим Богом, який створив духовний світ, і злим деміургом, відповідальним за матеріальне існування. Вони вважали, що все тілесне є гріховним, а порятунок можливий лише через повне відкидання матеріального світу. Найбільш віддані члени громади, так звані «досконалі», дотримувалися суворих аскетичних практик, відмовлялися від м'яса, багатства та будь-яких фізичних задоволень.

Обидва рухи знаходили підтримку серед різних верств населення, оскільки пропонували альтернативу офіційному вченню, яке все більше сприймалося як відірване від реальних потреб людей. Вальденці користувалися особливою популярністю серед торговців і ремісників, які не мали аристократичного походження, але прагнули духовної рівності. Катари, своєю чергою, здобули прихильність серед селянства та дрібного дворянства, що прагнуло звільнення від церковного і феодального контролю [8, с. 3].

Католицька церква не могла залишити без уваги такі рухи, адже вони загрожували її монополії на релігійну владу. Якщо вальденців спочатку намагалися переконати мирними засобами, то щодо катарів було застосовано значно жорсткіші методи. Саме боротьба з ними стала причиною організації Альбігойського хрестового походу, після якого катарський рух був майже повністю знищений. Вальденці ж зазнали переслідувань з боку інквізиції, але змогли частково зберегти свою ідентичність, згодом приєднавшись до протестантських громад.

Таким чином, обидва рухи стали не лише важливими явищами у релігійному житті Середньовіччя, а й каталізаторами змін, які згодом вплинули на Реформацію та переосмислення ролі церкви в суспільстві.

У відповідь на поширення єретичних рухів, що проповідували апостольську бідність, католицька церква ініціювала створення кількох орденів жебручих ченців. Найбільш відомими серед них стали домініканці та францисканці. Висока моральна планка, встановлена їхніми засновниками, а також суворий статут зробили ці ордени привабливими для тих, хто прагнув жити відповідно до ідеалів католицької віри. Саме тому вони здобули значний авторитет і повагу в усьому християнському світі.

На початковому етапі свого існування домініканці та францисканці ретельно дотримувалися власних правил, що передбачали життя в бідності та смиренні. У багатьох аспектах їхній спосіб життя нагадував практики секти ліонських бідняків, проте ці ордени залишалися частиною офіційної церковної ієрархії. Саме їхні представники, зокрема провінціали та старші брати, часто призначалися на посади інквізиторів.

З моменту свого заснування інквізитори, що належали до жебручих орденів, отримали широкі повноваження та практично повну незалежність у своїх діях. Це забезпечило ефективність їхньої діяльності, але водночас дало їм можливість діяти безконтрольно, що згодом мало значний вплив на подальший розвиток церковної політики щодо боротьби з єрессю.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що розвиток єретичних рухів у Середньовіччі став природною реакцією на кризу католицької церкви, яка дедалі більше віддалялася від власних моральних принципів. Катари та вальденці, проповідуючи повернення до чистоти віри та апостольської бідності, отримали широку підтримку серед населення, зневіреного в офіційних церковних інституціях. У відповідь католицька церква не лише організувала хрестові походи та інквізицію, а й започаткувала нові ордени жебручих ченців, які спершу прагнули відновити довіру до духовенства. Проте поступово боротьба з єресями переросла в систему жорсткого контролю над суспільством. Усе це стало важливим етапом у трансформації середньовічного європейського суспільства, що пізніше сприяло зародженню Реформації та перегляду церковної влади.

2.2. Діяльність церковних судів

Після проголошення Костянтином Великим релігійної толерантності в Міланському едикті 313 року імператори, подібно до своїх язичницьких попередників, почали вважати себе відповідальними за збереження державного порядку та православної віри. Вони активно втручалися в релігійне й політичне життя, ухвалюючи закони проти єретиків, відступників, схизматиків та язичників. Так, імператор Граціан у 379 році заборонив аріанам і донатистам здійснювати релігійні обряди. За часів Феодосія Великого маніхеїв позбавляли майна, засуджували до вигнання, а їхніх лідерів карали спаленням. Його кодекс 438 року прирівнював єресь до злочину проти монарха, що карався смертю. Подібні норми згодом були закріплені у римському праві, яке в 534 році кодифікував імператор Юстиніан.

Попри жорсткість законодавства, окремі церковні діячі, зокрема папи Сиріцій (384-399) і Геласій I (492-496), а також такі богослови, як Амвросій Медіоланський, Афанасій Великий і Іоанн Златоуст, засуджували застосування смертної кари до єретиків. Водночас існувала й інша точка зору, згідно з якою тілесні покарання могли бути виправданими. Особливо важливою стала позиція Августина, який допускав примус щодо донатистів, хоча й заперечував смертну кару. Ця ідея відобразилася в Декреті Граціана – збірці канонічного права, укладеній 1140 року. Християнська цивілізація середньовічної Європи базувалася на нерозривному зв'язку Церкви і держави, а вигнання з церковної громади автоматично означало втрату громадянських прав.

Єпископи несли відповідальність за збереження чистоти віри, організовуючи спеціальні суди для розгляду справ підозрюваних у єресі. Відомо, що вже в XI столітті світські правителі самостійно ухвалювали

рішення про смертну кару для тих, кого звинувачували у чаклунстві, якщо церковні покарання не давали бажаного результату.

У XII столітті, коли катари та вальденси активно поширювали свої вчення у північній Італії, південній Франції та Швейцарії, Церква спочатку намагалася протистояти їм мирними засобами – місіонерською діяльністю, богословськими диспутами та відлученнями. Проте відсутність відчутних результатів змусила церковну владу звернутися по допомогу до світських правителів. У 1164 році на синоді в Турі єпископи на чолі з папою Олександром III закликали державну владу активно шукати та переслідувати підозрюваних у єресі. Ця співпраця закріпилася у 1183 році, коли папа Люцій III та імператор Фрідріх I Барбаросса домовилися про спільну боротьбу з єретиками. Водночас папська булла, видана наступного року, хоча й зобов'язувала єпископів проводити перевірки у своїх парафіях для виявлення єретиків, не передбачала застосування фізичних покарань чи смертної кари [8, с. 5].

У наступному десятилітті боротьба з єрессю стала значно жорсткішою. У 1197 році король Арагону Педро II Католик, який був першим серед європейських монархів папським васалом і активним учасником Реконкісти, оголосив єретиків ворогами держави. Він наказав їм покинути королівство під страхом спалення. Два роки потому папа Інокентій III видав декрет *Vergentis in senium*, що прирівнював єресь до злочину проти монарха, подібно до норм світського права. Це означало не лише смертну кару для єретиків, а й позбавлення їх громадянських прав та конфіскацію майна. У 1215 році Четвертий Латеранський собор закріпив єпископські трибунали як основний механізм розслідування справ, пов'язаних із єрессю (Додаток Г).

Жорстокі заходи були продовжені імператором Фрідріхом II, який у 1224 році видав едикт для Ломбардії, що передбачав суворі покарання для єретиків, яких Церква визнавала винними, але не карала смертю. Вперше на державному рівні було запроваджено смертну кару через спалення для «затятих» єретиків та «рецидивістів». Крім того, нащадки єретиків до другого

покоління втрачали громадянські права, за винятком тих, хто зрікався своїх батьків. У 1232 році цей едикт було поширено на всю імперію, що ознаменувало остаточне закріплення державного переслідування єретиків.

Тулузький синод 1228 року став важливим етапом у розвитку інквізиції, адже його постанови значно розширили механізми боротьби з єрессю в Лангедоку. Було запроваджено систему спеціальних слідчих урядовців, призначених єпископами, а також визначено три рівні покарання для єретиків: легка покута для тих, хто визнавав свою провину добровільно, ув'язнення для тих, хто відрікався під страхом смерті, і відлучення від Церкви з передачею світській владі для «твердих» єретиків та «рецидивістів». Всі мешканці регіону зобов'язувалися публічно засудити єресь і скласти присягу на вірність Церкві, а відмова від цього прирівнювалася до сприяння єретикам. Крім того, світським особам заборонялося володіти та читати Біблію, а кожен віруючий мав тричі на рік проходити обов'язкову сповідь. Ці заходи суттєво посилили контроль над релігійним життям населення та заклали основу для подальшого розвитку церковної юстиції.

Оскільки єпископи не проявляли достатньої рішучості в боротьбі з єрессю, Григорій IX видав 1231 року буллу «Excommunicamus et anathematisamus», яка підняла попередні правові акти соборів та єпископських синодів проти єретиків до рівня загальнообов'язкового канонічного права. Вона зазначала, що слідство, судовий процес і вирок у справах про єресь повинні здійснюватися виключно Церквою, яка мала отримувати допомогу від світської влади в технічних питаннях. Булла вперше запровадила смертну кару для єретиків та довічне ув'язнення для тих, хто зречеться єресі під загрозою смерті. Окрім того, адвокатам і нотаріусам, які не входили до складу інквізиційного трибуналу, заборонялося брати участь у судових процесах, а апеляції до вироків інквізиційних судів були заборонені. Нащадкам єретиків до другого покоління заборонялося займати будь-які церковні посади. Незабаром після цього Григорій IX запровадив посаду спеціальних уповноважених для регіонів, де єресі поширювались найбільше, - інквізиторів

еретичної підступності, яких призначав сам папа. З папських документів видно, що однією з цілей інквізиції, крім боротьби з єрессю, було уникнення покарання невинних осіб. Наприклад, 1239 року північнофранцузький інквізитор Роберт ле Бурж був звинувачений у надуживаннях, позбавлений уряду та арештований за наказом папи. Так само перший папський інквізитор Німеччини, Конрад з Марбурга, був убитий 1233 року через два роки після призначення, родичами однієї з його жертв. У 1252 році було вбито інквізитора з північної Італії Петра з Верони.

Важливі зміни в організації інквізиції були запроваджені 1233 року буллами «Ille humani generis» і «Licet ad capiendos», які надавали ордену домініканців повноваження боротися з єрессю та юрисдикцію над як світськими, так і духовними особами. Домініканці повинні були забезпечити незалежність, безсторонність і ефективність у розгляді справ. Насправді, це призвело до позбавлення єпископських судів права розглядати справи про єресь.

Питання щодо кількості жертв інквізиції залишається дискусійним. Церковний суд не виносив і не виконував вироків, а лише визначав ступінь прихильності підозрюваного до єресі та його переконаність у ній. Після цього особу могли або виправдати, або передати до цивільного суду, який вирішував питання покарання. Якщо підозрюваний розкаювався і зрікався своїх поглядів, йому могли призначити покарання у вигляді публічного каяття чи ув'язнення. Однак ті, хто наполягав на своїх переконаннях і вважався відступником католицької віри, піддавалися аутодафе та страчувалися на вогнищі.

У 1542 році Папська інквізиція була реорганізована в Конгрегацію Римської і Вселенської Інквізиції, якій підпорядковувалися всі місцеві інквізиційні трибунали. Вона отримала право діяти по всьому світу й поступово перетворилася на найвищу богословську інстанцію з питань віри та канонічних норм, а її рішення стали обов'язковими для всієї католицької церкви. У 1908 році ця структура була перейменована на Конгрегацію

Священної Канцелярії, а згодом – на Конгрегацію Доктрини Віри, яка продовжує функціонувати й сьогодні.

Іспанська інквізиція була найжорсткішою і зазвичай вважається класичним прикладом діяльності цього церковного інституту. Водночас дослідники часто не беруть до уваги, що на Піренейському півострові вона слугувала інструментом національно-визвольної боротьби – Реконкісти – і перебувала під контролем іспанської держави. У 1478 році, на прохання Ізабелли I та Фердинанда V, папа Сикст IV надав королям Іспанії право самостійно призначати інквізиторів, обмеживши їхню юрисдикцію лише справами християн. Основною мішенню іспанської інквізиції стали маррани - євреї, які формально прийняли християнство, але таємно продовжували сповідувати юдаїзм. Масові арешти, тортури та жорсткі вироки викликали невдоволення навіть у Ватикані, і в 1483 році Сикст IV видав буллу із засудженням дій інквізиції в Арагоні. Однак під тиском Фердинанда V він змушений був її відкликати. Того ж року була створена Рада найвищої і загальної інквізиції, яка згодом перетворилася на державний орган.

Першим генеральним інквізитором Іспанії став домініканець Томас Торквемада, який сам походив із марранів. У 1480-1490-х роках він розробив чотири інструкції щодо фінансування та організації інквізиційних трибуналів, які з незначними змінами діяли до XIX століття. Остаточно іспанську інквізицію було скасовано лише у 1834 році.

Згідно з деякими архівними даними, за 140 років активної діяльності Іспанської інквізиції, яка вважається найсуворішою, було розглянуто від 49 000 до 87 000 справ, з яких страчено від 930 до 1300 осіб. Загалом у Європі інквізиція втратила приблизно 3 000 - 5 000 осіб. Серед найвідоміших жертв інквізиції – Орден тамплієрів, Жанна д'Арк, Жиль де Ре (відомий як «Синя Борода»), Джордано Бруно та Галілео Галілей [3, с. 173].

Діяльність інквізиції на українських землях у складі Польщі, як і в самій Польщі, залишається мало дослідженою. Хоча збереглися рішення інквізиційних судів, практично немає інформації про їх виконання. Боротьбу з

ересями в Польщі розпочали ще у другій половині XIII століття єпископи, але постійні інквізитори були призначені лише на початку XIV століття. У 1327 році їхня юрисдикція поширилася на всю територію Польщі. У 1424 році король Владислав Ягайло видав Велюньський статут, який зобов'язував державні та міські органи влади співпрацювати з інквізиторами, прирівнюючи ересь до образи особи монарха. Однак у 1552 році сейм скасував інквізиційні суди для шляхти, а за правління Сигізмунда II їхня діяльність фактично зійшла нанівець. У 1562 і 1565 роках сейм ухвалив рішення про повне скасування інквізиції, передавши релігійні справи на розгляд коронного суду.

2.3. Особливості роботи інквізиційних трибуналів

Інквізиційні трибунали відігравали ключову роль у боротьбі з ересями, забезпечуючи контроль над релігійними поглядами та підтримку авторитету церкви. Вони діяли за особливими правилами, що відрізняли їх від світських судів, і мали власну систему слідства, допитів та винесення вироків. Робота трибуналів була строго регламентована, а їхні методи – суворими та часто викликали суперечки. Важливою особливістю цих судів була відсутність права на захист та суворі покарання для єретиків, що зробило інквізицію потужним інструментом релігійного та політичного контролю.

Остаточне формування інквізиції відбулося за понтифікату Інокентія IV (1243–1254). У відповідь на численні зловживання та скарги єпископів було змінено порядок призначення інквізиторів – тепер їх обирали провінціали домініканських провінцій за згодою місцевого єпископа. Також були запроваджені певні пом'якшення: звинувачені у ересі отримали право подавати список своїх «смертельних ворогів», чиї свідчення не враховувалися, а покаяним єретикам скорочували термін ув'язнення. Важливим кроком стало видання булли *Ad extirpanda* (1252), яка остаточно закріпила структуру інквізиційних трибуналів та дозволила застосування тортур для отримання

зізнань. Таким чином, діяльність трибуналів стала системною, а їхні повноваження – чітко регламентованими.

Булла *Ad extirpanda* містила 38 правил і положень, які регламентували обов'язки світської та духовної влади Ломбардії та Тоскани у боротьбі з ерессю. Вона встановлювала суворі вимоги до викорінення ересі, попереджаючи про суворі покарання для тих, хто не виконає цих зобов'язань, включно з відлученням від Церкви, втратою честі та усуненням від влади (Додаток Д).

Світська влада мала арештовувати підозрюваних у ересі та передавати їх єпископському суду або інквізиторам не пізніше ніж через п'ятнадцять днів після затримання. Після винесення вироку його виконання мало відбутися протягом п'яти днів. Конфісковане майно страчених єретиків розподілялося між суддями, урядовцями, єпископом та інквізиторами, що сприяло матеріальній зацікавленості місцевої влади в підтримці діяльності інквізиційних трибуналів. Таким чином, булла не лише закріплювала централізовану структуру інквізиції, а й інтегрувала її в систему управління, роблячи боротьбу з ерессю обов'язком як духовної, так і світської влади [11].

Основною метою інквізиції було не покарання, а навернення єретиків до католицької віри. Звинувачені отримували певний строк (від 15 до 40 днів) для каяття, і ті, хто добровільно визнавав свої помилки, зазвичай підлягали лише церковним покаранням. Якщо ж підозрюваний не визнавав провини, розпочинався офіційний судовий процес.

Для початку інквізиційного розгляду достатньо було свідчень двох осіб, чий імена не розголошувалися, що захищало свідків, але водночас створювало умови для зловживань. У разі сумнівів щодо вини підозрюваного його могли звільнити після публічного визнання католицької віри. Відмова ж зректися своїх поглядів автоматично трактувалася як визнання ересі.

Хоча повні дані про кількість смертних вироків відсутні, збережені документи демонструють, що смертні кари застосовувалися рідше, ніж інші форми покарання. Наприклад, у Падуї наприкінці XIII ст. за 12 років було

винесено лише 5 смертних вироків, тоді як у Туринській єпархії у XIV ст. з 213 судових справ смертними покараннями завершилися лише 22. Значна частина вироків передбачала носіння покутного хреста, ув'язнення, покаяння чи паломництва. Це свідчить про те, що, хоча інквізиція мала суворі методи, її основним завданням залишалося не знищення єретиків, а їхнє повернення до католицької віри.

Інквізитор повинен був відповідати суворим вимогам: бути не молодшим за 40 років, мати добрі звички та значний рівень знань у богослов'ї і канонічному праві. Трибунал складався з двох інквізиторів, єпископа або його представника, а також дванадцяти правовірних католиків. Хоча рішення приймалося колегіально, вирішальний голос належав інквізиторам. До роботи трибуналу залучались нотаріуси, лікарі, гінці та, з XIV ст., правники, що перевіряли вирoki на відповідність світському законодавству. Найбільш непопулярними були так звані «домашні», які виконували функції доносителів, охоронців ув'язнених і особистої охорони інквізиторів.

Інквізитори, виконуючи свої обов'язки, були зобов'язані здійснювати регулярні об'їзди підвідомчих їм територій, що дозволяло їм контролювати ситуацію на місцях та виявляти можливих єретиків. При відвідуванні кожного населеного пункту інквізитор оголошував так званий "термін милосердя", під час якого всі особи, що перебували в єресі, могли добровільно прийти та покаятися перед судом інквізиції. Ті, хто скористався цією можливістю, отримували прощення або менші покарання. Проте, якщо жоден єретик не з'являвся, інквізитор починав розслідування та запитував місцевих жителів, змушуючи їх під присягою вказати на підозрілих осіб.

Після цього заарештованих підозрюваних передавали в центр єпископії для подальшого допиту. Процес був суворо контрольований: інквізитор виконував одночасно роль судді та обвинувача, і підозрювані не мали права на захист, оскільки адвокати зазвичай не допускалися до процесу. У разі намагання знайти захисника, він міг бути звинувачений у підтримці єресі і сам потрапити на лаву підсудних.

Інквізитори також могли призначати помічників і охоронців, які користувались церковною недоторканністю, що дозволяло їм безкарно придушувати опір місцевого населення та використовувати фізичне насильство для досягнення своїх цілей. Всі ці особливості роботи інквізиційних трибуналів створювали атмосферу страху та підозрілості, що часто призводило до зловживань і несправедливих звинувачень.

Однією з характерних рис інквізиторського суду була його тривалість, яка могла досягати десятиліть. Цей процес був надзвичайно довгим і часто тривав до десяти років, що створювало додаткові труднощі для підозрюваних, які прагнули уникнути покарання. Усі дії, слова обвинуваченого та обвинувальні висновки фіксувалися у двох екземплярах. Це дозволяло забезпечити постійну доступність справи, навіть якщо підозрюваний намагався втекти до іншої держави. Копія справи могла бути направлена за ним, що унеможливлювало його уникнення від суду (Додаток Б).

З метою боротьби з лжесвідченнями інквізиція встановила суворі покарання для тих, хто давав неправдиві свідчення. Однак навіть у випадку викриття лжесвідчення показання такого свідка не вилучалися зі справи, а на нього накладалась серйозна епітимія. Це правило демонструвало суворість і безкомпромісність інквізиційного процесу, де навіть порушення правди не могло призвести до скасування поданих доказів, що в подальшому тільки посилювало тиск на обвинувачених.

Єретиків, які відмовлялися від каяття, передавали світській владі з проханням виконати смертний вирок, оскільки невиконання цього вироку загрожувало державним чиновникам відлученням від Церкви та звинуваченням у єресі. Часто інквізицію використовували в політичних цілях, як це було у боротьбі з родом Колоннів, орденом тамплієрів і Жанною Д'Арк.

Інквізиція застосовувала різноманітні покарання, серед яких найпоширенішими були епетимія, тюремне ув'язнення та передача світській владі, що означало спалення на багатті. Епетимія включала покарання, як-от носіння хрестів, паломництво до святих місць або внесення пожертвувань на

благочинні цілі, однак інквізитори мали свободу вигадувати інші види покарань, що залежали від їхнього вподобання. Тюремне ув'язнення включало утримання підозрюваних у вузьких, задушливих камерах на мінімальному раціоні, що призводило до тяжких умов і смертності. Тривалість такого ув'язнення була невизначеною, але середня тривалість життя в таких умовах становила близько трьох років.

Якщо жертва інквізиції відмовлялась покаятись, її передавали світській владі, що практично завжди означало смертну кару через спалення. Особливим випадком були єретики, які помирали до процесу; їхні тіла часто виймали з могил і спалювали, а майно конфісковувалося.

Однією з найстрашніших практик інквізиції були допити, під час яких застосовувалися фізичні і моральні тортури. Вже в 1252 році було офіційно дозволено застосування катувань, які повинні були бути "помірними" і без кровопролиття, проте на практиці це правило часто порушувалося. Перед початком допиту обвинувачені зазнавали так званої «терриції» – ритуалу, що був спрямований на психологічне зломлення волі і змушення до покаяння.

Зазвичай, інквізитор починав з позбавлення підозрюваного одягу, що мало символічне значення, у тому числі для жінок, оскільки це порушувало норми цнотливості. Потім проводили обстеження на наявність так званих "відміток диявола". Після цього застосовувалися болісні методи, зокрема лещата для пальців, «іспанський чобіт» (що здавлював гомілку), та диба – пристрій, що розтягував тіло жертви до екстремальних меж, викликаючи надзвичайний біль і часто призводив до переломів та розривів м'язів і сухожилків. Якщо перша тортура не приносила бажаного результату, інквізитори мали право застосовувати інші методи катувань, такі як «колиска» або «іспанський осел».

У другій половині XIV ст. діяльність інквізиції ослабла в Італії та Арагоні, а у Франції стала під контролем королівських представників. Одночасно її компетенція розширилася на справи, пов'язані з чаклунством, содомією, блюзнірством та іншими злочинами. Папа Климент V обмежив

застосування тортур, дозволивши їх лише за згодою єпископа та колегиї добрих католиків і не довше ніж на півгодини. Водночас у скандинавських та слов'янських країнах інквізиція не мала значного впливу.

Інквізиція справді зіграла важливу роль в історії Європи, ставши потужним інструментом для церкви в її прагненні зберегти владу і контроль над суспільством. Вона не лише перешкоджала розвитку наукових ідей, але й здійснювала моральний і політичний контроль, обмежуючи свободу думки та запроваджуючи суворі покарання за відхилення від офіційної доктрини. Безглузді людські втрати, криваві Хрестові походи та переслідування на основі релігійних переконань залишили глибокі шрами в історії Європи, сповільнивши прогрес у багатьох сферах.

Хоча інквізиція мала свою ефективність у досягненні цілей церкви, її методи, зокрема застосування катувань, політичних репресій і жорстоких покарань, залишаються неприязно сприйнятими з сучасної точки зору через свою антигуманність. Поступово з розвитком суспільної свідомості, еволюцією правових систем та зміною поглядів на права людини інквізиція втратила свою роль. Однак її вплив на європейську цивілізацію був значним і проіснував до середини XIX століття, коли вона офіційно була скасована в більшості країн [6, с. 19, 20].

РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ІТАЛІЙСЬКОЇ ІНКВІЗИЦІЇ НА СУСПІЛЬСТВО ТА КОНФЕСІЙНІ ПРОЦЕСИ

3.1. Відносини між католицькою церквою та суспільством на італійських землях

Католицька церква в Італії мала значний вплив на політичне життя, зокрема завдяки своєму статусу як важливого інституту. Протягом століть церква не лише виступала як релігійний орган, але й активно брала участь у державному управлінні. Вона мала своїх представників у найвищих ешелонах влади, зокрема папа Римський часто втручався у політичні справи, визначаючи напрямок розвитку держав і взаємовідносини між правителями. Папа мав не лише духовну, а й світську владу, що дозволяло йому значною мірою впливати на внутрішню політику та міжнародні відносини, зокрема через свої союзи з різними європейськими державами.

Папи та інші церковні діячі, такі як кардинали і архієпископи, часто обіймали важливі політичні посади в містах-держави Італії, таких як Рим, Венеція, Флоренція та інші. Ці позиції дозволяли їм керувати містами і навіть впливати на міжнародну політику. Італійські міста, як правило, мали складні політичні структури, що включали як світських, так і церковних лідерів, і церковна влада була на рівні з іншими політичними силами.

Церква також активно взаємодіяла зі світськими правителями через систему васалітету та землеволодіння. Наприклад, папа та інші церковні органи володіли значними земельними ділянками, що дозволяло їм не лише впливати на економіку, але й зміцнювати свій політичний авторитет у різних регіонах Італії. Іноді цей вплив приводив до конфліктів між церквою та світськими правителями, які намагалися послабити владу церкви на своїх територіях. Це стало джерелом тривалих суперечок, особливо під час періодів реформ та намагань обмежити політичну роль церкви.

Значення католицької церкви в політиці Італії також посилювалося її роллю в управлінні законами. Церковне право, яке базувалося на канонічних

законах, часто використовувалося для регулювання соціальних і моральних питань, від шлюбів до майнових відносин. Це підкреслювало важливість церкви не лише в духовному, а й у правовому політичному контексті того часу [14, с. 78].

Взаємодія між католицькою церквою та суспільством на італійських землях проявлялася не тільки через політичну владу, але й через духовний контроль, який церква здійснювала над всіма сферами життя. Від народження до смерті, кожна людина в Італії була глибоко інтегрована в релігійний контекст. Церква була основним джерелом моральних і етичних норм, які визначали поведінку людей, а також встановлювала ритуали, що регулювали важливі моменти життя – хрещення, шлюб, покаєння, похорон.

Духовний контроль церкви не обмежувався лише індивідуальними вчинками віруючих, але й поширювався на важливі соціальні інститути. Школи, лікарні, монастирі і навіть банки часто знаходилися під контролем релігійних орденів, що дозволяло церкві впливати на розвиток науки, освіти та медицини. Ці інституції не тільки виконували практичні функції, але й допомагали поширювати ідеї християнської віри, що ще більше зміцнювало вплив церкви на повсякденне життя.

Крім того, церква активно займалася моральним вихованням населення через проповіді, духовні настанови та літературу. Релігійні авторитети, зокрема священники, стали важливими моральними лідерами, чий вплив виходив далеко за межі церкви. Вони регулювали не лише особисті питання, але й сприяли створенню соціальної злагоди, намагаючись зберегти порядок і стабільність у суспільстві, що було важливим для соціальної єдності та гармонії.

Церква в Італії також активно впливала на культурні процеси, підтримуючи мистецтво, літературу, музику та архітектуру, що служили засобом вираження релігійних ідеалів. Ці культурні прояви не лише збагачували духовне життя, але й утверджували церкву як важливу частину

італійського суспільства, підтримуючи її позиції в умовах складних політичних і соціальних процесів того часу.

Церква на італійських землях здійснювала також активний вплив на політичні процеси, взаємодіючи з різними державними структурами та владою. Італійські держави часто були в центрі боротьби між папською владою та світськими правителями, що створювало напружену політичну ситуацію. Папа Римський, зокрема, мав величезну політичну вагу, адже часто втручався в державні справи, зокрема через рішення, які стосувалися законодавства, реформ та дипломатичних відносин. Папська влада визнавалася не лише духовною, але й світською, і саме церква мала значний вплив на структуру управління державами.

Зокрема, під час боротьби між імператорами Священної Римської імперії та папами Римськими, Італія стала полем боротьби за вплив на території. Папи часто використовували політичні інтриги, щоб утримувати контроль над містами та князівствами, намагаючись протистояти зростаючій владі світських монархів. У цей час церква ставала не лише релігійним, але й політичним центром, що змушувало правителів як великих держав, так і дрібніших князівств, укладати союзи з папою, щоб зберегти свою владу та стабільність.

Папа і єпископи часто мали прямий вплив на призначення правителів та магістратів, підтримували або відсторонювали їх, і навіть організовували кампанії проти тих, хто загрожував церковному авторитету. Крім того, існували численні угоди та договори між церквою та світськими властями, що регулювали правові та економічні аспекти життя. Церква, в свою чергу, часто забезпечувала дипломатичну підтримку своїм союзникам або навіть виступала в якості миротворця в періоди внутрішніх конфліктів або міждержавних воєн.

Таким чином, церква не була тільки релігійною інституцією, а й важливим політичним гравцем, який суттєво впливав на курс державних подій на італійських землях. Її здатність маневрувати між політичними силами

допомогла їй зберегти значну роль у суспільстві навіть в умовах, коли світська влада намагалася зменшити її вплив.

Церква на італійських землях активно впливала на соціальну структуру та життєвий устрій суспільства. Її роль у цьому контексті була багатогранною, оскільки церква не тільки забезпечувала релігійне життя, але й здійснювала важливі функції в освіті, соціальній допомозі та культурному розвитку. Більшість населення було тісно пов'язане з церквою через щоденні ритуали, богослужіння, обряди та святкування, які визначали ритм життя. Церква була основним джерелом моральних і етичних норм, що формували громадську поведінку та соціальну взаємодію [15, с. 99].

Одним із важливих аспектів соціальної ролі церкви була її участь в освіті. Більшість шкіл та університетів, що існували на італійських землях у середньовіччі, знаходились під патронатом церкви. Чернечі ордени, такі як бенедиктинці, францисканці та домініканці, активно займались науковою та освітньою діяльністю. Вони не лише розвивали теологію, але й займались вивченням класичних наук, що дозволило зберегти та поширити античну спадщину. Через церковні установи поширювались також ідеї християнської моралі, які глибоко впливали на суспільні уявлення про справедливість, доброчинність, милосердя.

Церква здійснювала значний вплив на соціальне забезпечення населення. Чернечі ордени та інші релігійні громади часто ставали організаторами лікарень, сиротинців, притулків для бідних і подорожніх, а також навчальних закладів для дітей з бідних родин. Вони брали на себе роль благодійників, допомагаючи тим, хто не міг собі дозволити достатній рівень життя, що дозволяло церкві ще більше закріпити своє місце в серцях людей. Церква була також важливим фактором у підтримці громадських норм і забезпеченні порядку, адже в умовах відсутності державної системи правосуддя в багатьох випадках саме церковні суди вирішували спори та накладали покарання.

Однак, із розвитком торговельних відносин і змінами в соціальній структурі італійських міст, зокрема, в період Ренесансу, роль церкви в соціальному житті почала змінюватись. Міста ставали все більш незалежними від церковної влади, а нові економічні можливості, що виникли завдяки розвитку торгівлі та промисловості, давали можливість для соціального підйому поза релігійною сферою. Проте навіть в цей період церква зберігала величезний вплив на моральні та етичні норми суспільства, продовжуючи бути важливим соціальним інститутом на італійських землях.

Відносини між католицькою церквою та суспільством на італійських землях у період Середньовіччя та Ренесансу також були складними через політичні інтриги і боротьбу за вплив. Католицька церква була не лише релігійним центром, але й важливою політичною силою. Папство, особливо в Римі, стало важливим гравцем на політичній арені Італії, часто втручаючись у внутрішні справи держав, а також беручи участь у міжнародних справах. Влада папи мала значний вплив на політичні події, і це часто призводило до конфліктів між папами та місцевими князями, а також між різними державами, що боролися за контроль над Італією.

Політична роль церкви виявлялась у безпосередньому управлінні землями, що належали папству, як-от Папська держава. Папа був не тільки духовним лідером, але й світським правителем, що дозволяло йому здійснювати політичні маневри, укласти союзи та вести війни для захисту церковних територій. Важливу роль у підтримці папської влади відігравали різні чернечі ордени, зокрема домініканці та францисканці, які активно діяли як проповідники та організатори, а інколи навіть як військові сили під час конфліктів.

Серед населення часто виникали соціальні напруження через те, що церковна влада, маючи значні економічні ресурси, не завжди відповідала на потреби простих людей. Багато земель і майна були під контролем церкви, що іноді викликало невдоволення серед бідних і рабів, яких гнобили місцеві аристократи і землевласники. Церква була не лише духовним центром, але й

важливим власником землі та інших ресурсів, що іноді створювало конфлікти між церковними і світськими властями.

У цей період також активно розвивалась ідея секуляризації, коли ідеї про відокремлення церкви від держави почали набирати популярності серед інтелектуалів і певних політичних груп. Це стало особливо помітно в часи Ренесансу, коли людська думка почала відходити від релігійних догм і звертати більше уваги на гуманістичні ідеї. Тим не менше, церковний вплив на політику і економіку залишався значним до самого кінця середньовічного періоду.

Взаємини католицької церкви та наукового розвитку в Італії

Протягом цього періоду більшість наукових досліджень і навчальних закладів були зосереджені в рамках монастирів та католицьких університетів. Наукові досягнення часто залежали від церковної підтримки, оскільки церква була одним із основних джерел фінансування для досліджень і освіти. Проте, незважаючи на це, багато новаторських наукових ідей і теорій суперечили церковним догмам, що призводило до конфліктів.

Одним із найбільш відомих прикладів є процес Галілео Галілея, якого церква засудила за пропаганду геліоцентричної теорії Коперника, яка суперечила релігійним уявленням того часу про геоцентризм. Цей випадок символізує те, як наука інколи опинялася під загрозою через конфлікти з церковними авторитетами, що, у свою чергу, сповільнювало розвиток науки в Італії. З іншого боку, численні монастирі і церкви стали осередками наукових досліджень, зберігаючи і передаючи знання в часи середньовіччя.

Італія, як центр Ренесансу, була нерозривно пов'язана з католицькою церквою, яка була великим замовником мистецьких творів. Протягом Ренесансу церква активно підтримувала художників, архітекторів і скульпторів, що дозволило розвинути культуру і мистецтво на новому рівні. Папи Римські були найбільшими покровителями мистецтва, фінансуючи будівництво соборів, палаців та проведення великих культурних проектів [26].

Відомі художники, як-от Мікеланджело, Рафаель, Леонардо да Вінчі, створювали свої шедеври для церков і папських палаців. Церква вважала, що мистецтво має служити релігії, а тому багато творів, таких як фрески в Сикстинській капелі або «Тайна вечеря» да Вінчі, мали не лише художнє, а й пропагандистське значення. Однак, із розвитком гуманізму та інтересу до людської особистості, художники почали звертатися до світських тем, що теж знаходило відгук серед церковних покровителів.

Хоча католицька церква зберігала своє домінування як інституція, народна релігійність на італійських землях мала свої особливості, які інколи виходили за межі офіційного вчення церкви. Народні традиції, фольклор, місцеві свята і культ святих, які не завжди відповідали догмам церкви, мали велике значення для населення. Це стало причиною численних суперечок між священнослужителями та простими віруючими, адже в багатьох випадках релігійні практики і вірування місцевих громад не відповідали офіційному католицькому вченню.

Церква часто намагалася контролювати і спрямовувати ці народні практики, вводячи катехізацію і християнську інтерпретацію старих ритуалів. Проте народна релігійність залишалася важливим аспектом щоденного життя багатьох жителів Італії, зокрема в селах, де зберігалася віра в чудеса, святі місця, а також різноманітні місцеві обряди. Ці народні вірування, хоча і не завжди відповідали офіційній доктрині церкви, становили важливу частину культурної і релігійної ідентичності на італійських землях.

3.2. Боротьба папства з єретичними течіями

Реформа католицизму в Західній Європі спричинила масштабний процес, відомий як "внутрішня християнізація Європи". У XII-XIII століттях континент охопила хвиля єретичних рухів, які мали не лише локальний, а загальноєвропейський характер. Ці рухи не були однорідними: умовно їх

можна розділити на міські (бюргерські) та селянсько-плебейські. Незважаючи на соціальні відмінності, їхні вимоги часто збігалися – вони виступали проти політичних претензій папства, вимагали скорочення земельних володінь церкви та скасування привілейованого статусу духовенства. В основі більшості середньовічних єретичних учень і рухів лежав ідеал ранньохристиянської апостольської церкви.

Починаючи з II століття, християнські авторитети, посиляючись на релігійні першоджерела, звинувачували окремих богословів у єресі та прагнули зробити християнське вчення більш зрозумілим, уникаючи суперечностей і хибних тлумачень. Саме в цей період поняття ортодоксальності почало протиставлятися єресі (з грецької - "вибір", що вважався неправильним).

Ранні єретичні доктрини ґрунтувалися на релігійних принципах і мали виразну критику церковної ієрархії – від Папи Римського до простого священника. Єресіархи створювали ідеалізований образ біблійного пастиря, протиставляючи його реальним священнослужителям; виступали проти індульгенцій і відмовлялися визнавати особливий статус кліру. Вони відкидали присягу на Біблії, розділення причастя для священства та мирян, а саму католицьку церкву називали "Вавилонською блудницею", а Папу – антихристом і намісником сатани. Відмовляючись визнавати авторитет отців церкви, постанови церковних соборів і Папські булли, єретики фактично заперечували всю церковну структуру католицизму, що становило серйозну загрозу для Західної церкви.

Щодо тактики боротьби з ортодоксальним католицизмом, єретичні рухи поділялися на два основні напрями. Представники першого, поміркованого крила, критикуючи католицьке священство, індульгенції, Папу та церковну організацію, все ж залишалися в межах церкви й прагнули її реформування. Вони вважали, що їхнє вчення сприятиме оновленню та очищенню католицизму.

Інша група дотримувалася радикальної позиції, повністю відмовляючись від католицької церкви та створюючи альтернативні релігійні громади. До них належали катари, вальденси, апостолики, таборити, іоакіміти. Їхня діяльність становила пряму загрозу церковній ієрархії, адже вони не просто заперечували авторитет Папи, а й формували власні релігійні структури.

Більшість єретичних рухів, як на ранньому, так і на пізнішому етапах, орієнтувалися на євангельські ідеї, зокрема на концепцію "апостольської бідності". Однак тлумачення цього принципу суттєво відрізнялося. Міські єретики прагнули створити просту та незалежну церкву, вільну від розкоші та корупції, що заклало основи майбутньої Реформації. Своєю чергою, селяни й міська біднота розглядали "апостольську бідність" радикальніше, наполягаючи на рівності всіх віруючих та усупільненні майна. Вони вбачали у цьому шлях до соціальної справедливості та знищення привілеїв духовенства.

Поширення єретичних рухів і їхній значний вплив на масову свідомість європейців змусили католицьку церкву шукати способи самозахисту. Першою реакцією стало застосування найрадикальніших заходів - знищення сект і єретичних організацій. На церковних соборах єретичні вчення засуджувалися й оголошувалися поза законом, їхніх авторів піддавали анафемі, а книги спалювали. Лідери єретичних рухів, а разом із ними й багато їхніх послідовників, були страчені, а сім'ї невірних знищували фізично. У регіонах, де єресь набула особливої популярності, зокрема на півдні Франції та в Італії, організовувалися цілі хрестові походи.

Однак навіть такі жорстокі заходи не змогли остаточно викорінити єретичні течії. Це змусило церкву переглянути підходи й шукати більш системні методи боротьби. Так у XII столітті виникла інквізиція (від лат. *inquisitio* - "розслідування") як особлива форма папського судочинства. У 1184 році була видана папська булла, що закріплювала співпрацю церкви зі світською владою у розслідуванні справ, пов'язаних з єрессю. Це рішення

підтримав імператор Священної Римської імперії Фрідріх I Барбаросса. В кожному єпископаті запровадили посаду папського інквізитора, який проводив слідство й ухвалював вироки. Втім, на цьому етапі смертні вироки єретикам не виносили – інквізитор лише визначав, чи підпадає звинувачений під юрисдикцію церкви, чи його діяння є прерогативою світської влади [4, с. 70].

Подібні до інквізиції інститути, що займалися розслідуванням злочинів з позицій релігійних законів, існували в різних релігійних традиціях світу, зокрема в ісламі, іудаїзмі, протестантизмі та буддизмі. Їхнє функціонування підтверджене історичними джерелами. Однак саме католицька інквізиція XV-XVII століть стала найвідомішою через масштабність своєї діяльності.

Вона була сформована як чітко структурований і впорядкований орган церковного розслідування, що поступово замінив окремі випадки переслідування єретиків церковною владою, громадські самосуди та втручання світських правителів у справи ересі. Інквізиція стала важливим інструментом контролю та придушення релігійних відхилень у католицькому світі.

Папа Григорій IX реформував єпископську інквізицію, перетворивши її на папську та підпорядкувавши безпосередньо Святому Престолу. Керувати її діяльністю на різних рівнях були призначені представники чернечих орденів, зокрема домініканці та францисканці. Відтоді єретики, які відмовлялися від покаєння, засуджувалися до смертної кари, а виконання вироку передавалося світській владі.

Попри діяльність інквізиції, повністю викоринити секти не вдавалося, і ересі залишалися частиною релігійного життя Західної Європи. У відповідь на це католицька церква вдалася до нової стратегії – легалізації деяких поміркованих груп, зокрема частини вальденсів. Проте це не вирішило проблеми, і боротьба з єретиками продовжувалася, вимагаючи нових підходів.

Одним із важливих аспектів єретичних рухів була їхня проповідницька діяльність, особливо поширення ідеалів бідності. Церква вирішила

використати цей аспект на свою користь і створила новий тип чернецтва – жебрацькі ордени. Їхні представники повинні були проповідувати бідність та аскетизм, протиставляючи себе радикальним єретичним течіям.

Цю нову стратегію боротьби з єресями започаткував Папа Інокентій III разом зі своїми наступниками. Жебрацькі ордени відображали новий підхід до чернечого аскетизму, поєднуючи його з активною проповідницькою діяльністю. Перший такий орден – францисканці – заснував у кінці XII ст. Франциск Асизський, син багатого купця з Італії. Він подорожував країною, жив милостинею, а його ідеалом була абсолютна бідність. Навколо нього згуртувалися послідовники, яких стали називати міноритами ("меншими братами"). Франциск закликав своїх учнів відмовитися від будь-якого майна, жити подаяннями та підкорятися наставнику. Хоча він критикував тодішнє чернецтво, він не заперечував його існування як церковного інституту. Франциск закликав ченців покинути монастирські мури та проповідувати серед простого народу. Після смерті його канонізували, а його ім'я взяв собі теперішній Папа Римський Франциск як символ аскетизму та смирення.

Проте вже до середини XIII ст. францисканський орден відійшов від початкових ідеалів та перетворився на один із найбагатших чернечих орденів. Його очолювали не аскети-жебраки, а церковні посадовці, призначені Папою. Однією з головних місій ордену стала боротьба з єресями. Францисканці швидко поширилися по Європі, володіючи понад тисячею монастирів. Крім протидії єретичним рухам, вони займалися підготовкою богословів, а також відігравали важливу роль у політиці та дипломатії папства.

Орден домініканців, заснований у XIII ст. в Іспанії, став другим важливим жебрацьким орденом католицької церкви. Його засновник, Домінік де Гусман, сформував спільноту, що отримала підтримку Папи Римського і швидко поширила свій вплив. Домініканці, або "брати-проповідники", відіграли ключову роль у теологічному розвитку католицизму, займаючи кафедри у провідних університетах Європи. Серед них особливо відзначилися

Альберт Великий і Фома Аквінський, які стали визначними богословами того часу.

Головним завданням ордену була боротьба з ересями. Символом домініканців був пес із факелом у зубах, що уособлював "псів Господніх" – ревних охоронців католицької віри, які нещадно викорінювали ересі.

Щодо їхньої ролі в інквізиції існують дві версії. Одні дослідники вважають, що домініканці створили її за наказом Папи, інші ж доводять, що інквізиція існувала раніше, а домініканці лише стали її головною силою. Найімовірніше, друга версія є більш достовірною: домініканці масово долучилися до інквізиційних процесів, ставши найвпливовішими суддями у справах ересі. Паризька Сорбонна, під їхнім керівництвом, стала одним із головних осередків визначення ортодоксальності католицьких віровчень.

Сам Домінік та його послідовники брали безпосередню участь у жорсткому придушенні альбігойського руху в Південній Франції. Це підтверджує той факт, що домініканці не просто виконували функції інквізиторів, а стали основною рушійною силою боротьби з єретичними рухами у Середньовічній Європі.

Попри переслідування єретиків, діяльність інквізиції та жебрацьких орденів, католицька церква не змогла оновитися чи реформуватися, що призвело до кризи папства у XIV-XV століттях. Єретичні рухи XII-XIII століть послабили авторитет папської влади. Крім того, в європейських державах відбулися значні політичні зміни, що суттєво вплинули на статус католицької церкви [17, с. 45].

XIV століття стало періодом формування централізованих держав у Європі. Якщо раніше королі залежали від папського престолу як у духовному, так і в політичному аспектах, то тепер, зі становленням національних держав, правителі прагнули звільнитися від влади Папи. Першим цей намір відкрито продемонстрував французький король Філіп IV Красивий (1285–1314), знищивши у Франції Орден тамплієрів. Під час його конфлікту з Папою один із королівських юристів публічно вдарив Боніфация VIII, що стало великою

ганьбою для понтифіка. Незабаром після цього Папа помер. Скориставшись ситуацією, Філіп IV переніс папську резиденцію з Риму до французького містечка Авіньйон, започаткувавши так званий «Авіньйонський полон пап» (1309–1378). Після цього король призначив Папою французького кардинала Климента V.

У XIV столітті папська резиденція повернулася до Риму, однак католицьку церкву охопив 40-річний церковний розкол, під час якого одночасно претендували на папський престол аж три Папи. Унаслідок цих потрясінь папство було змушене відмовитися від своїх теократичних амбіцій щодо європейських держав. У цей період формуються національні церкви та зміцнюється концепція сильної централізованої світської влади, незалежної від Папи. Якщо в часи раннього феодалізму, до появи національних держав, папство виконувало роль міжнародного центру Західної Європи, то тепер ця функція втратила актуальність.

Всередині католицької церкви набирав силу рух, що заперечує прагнення Папи до абсолютної влади над Західною церквою. У Франції це призвело до певної автономії Французької церкви від Риму, а в Англії – до створення англіканської церкви, яка стала державною релігією та повністю відокремилась від Ватикану [18, с. 246].

3.3. Соціальні наслідки діяльності інквізиції

Діяльність інквізиції залишила глибокий відбиток на соціальній структурі Європи. Її наслідки стосуються як безпосереднього впливу на суспільство, так і змін у культурному та релігійному контексті.

Діяльність інквізиції безпосередньо вплинула на атмосферу в середньовічному суспільстві. Інквізитори мали широкі повноваження та використовували методи, які створювали постійне відчуття страху серед населення. Особливо гостро це проявлялося в тих регіонах, де інквізиція діяла

активно. Будь-яка людина могла стати жертвою підозр, звинувачень чи наклепів. У таких умовах люди стали насторожено ставитися один до одного, бо навіть близькі друзі чи родичі могли зрадити. Якщо когось із сусідів чи товаришів звинувачували в ересі, це могло мати серйозні наслідки як для його репутації, так і для його життя.

Згідно з інквізиційними процесами, навіть найбільш незначні підозри могли стати причиною для серйозних розслідувань і жорстоких покарань. Наприклад, навіть мале відхилення від догм церкви могло стати приводом для обвинувачення у ересі. Страх став невід'ємною частиною життя простих людей, оскільки вони не знали, коли і як можуть стати жертвами інквізиції.

Жертви інквізиції, особливо ті, хто був визнаний еретиком або мав зв'язки з єретичними течіями, ставали об'єктами постійного соціального осуду навіть після того, як процес був завершений. Їх часто позначали як "єретиків" чи "відступників" – терміни, які мали дуже сильну негативну конотацію і використовувалися для того, щоб відштовхнути людину від суспільства. Після того як когось засуджували за ересь, навіть якщо покаранням було лише вигнання чи штраф, ця людина вже не могла повернутися до звичайного життя: її репутація була безповоротно зіпсована.

Особливо це стосувалося сімей осіб, які стали жертвами інквізиції. Вони часто піддавалися соціальній ізоляції, втрачали свої соціальні зв'язки і можливості для економічної діяльності. На прикладі рухів, що переслідувалися інквізицією, таких як альбігойці або катари, видно, що суспільства, котрі підтримували ці течії, стали маргіналізованими і опинилися на периферії християнської цивілізації.

Одним із найбільших негативних наслідків діяльності інквізиції стало знищення різноманіття в релігійних переконаннях та культурних течіях. У той час, коли церква вважала себе єдиним носієм істини, інквізиція активно боролася з усіма альтернативними релігійними вченнями. Це призводило до масових репресій щодо певних релігійних рухів, які були зазвичай визнані

еретичними. Наприклад, рух катарів, вальденсів, альбігойців та інших релігійних сект став об'єктом серйозних переслідувань.

Такі групи часто мали свої особливості віровчення та ритуалів, що відрізняли їх від офіційного католицизму. Їхні ідеї, які інколи містили в собі принципи бідності, аскетизму або протесту проти церковної корупції, мали великий вплив на частину населення. Однак, через постійну боротьбу з ними, ці релігійні течії або були знищені, або піддалися серйозним трансформаціям, аби вижити під тиском інквізиції. Це призвело до втрати культурних надбань, релігійних традицій і філософських вчень, які могли значно вплинути на розвиток європейської цивілізації [9, с. 25, 26].

Інквізиція справила значний вплив на розвиток правової системи в середньовічній Європі. Вона поклала основу для системи правосуддя, де інквізитори були фактично суддями, слідчими і катами в одній особі. Відмінність між церковним і світським судом була розмитою: інквізитор мав право викликати, допитувати, затримувати і карати підозрюваних у єресі. Це порушувало основні принципи справедливості, адже часто підозрювані не мали права на захист, а їхні свідчення здебільшого ґрунтувалися на підозрах і звинуваченнях.

Найбільш жорстоким моментом правової практики інквізиції стали тортури, які почали застосовувати з дозволу Папи Інокентія IV у 1252 році. Це призвело до систематичного використання фізичного насильства в правових процесах, що стало нормою для багатьох країн Європи, де інквізиція мала свої представництва.

Інквізиція сприяла зміцненню церковної влади, оскільки вона дозволяла католицькій церкві безпосередньо контролювати релігійні переконання людей. Відкриття нових єресей або інноваційних релігійних течій зазвичай не залишалося без уваги інквізиції, і це ставало способом монополізації релігійної сфери. Папство та церковна ієрархія через інквізицію мали можливість активно втручатися у вірування людей, вирішувати, що є "істинною" вірою, а що – єрессю.

Відповідно, інквізиція була важливим інструментом для забезпечення церковної гегемонії, що також впливало на політичну ситуацію. Влада Папи зростала, оскільки інквізиція використовувалася для підкорення світських правителів і політичних структур. Це зміцнювало зв'язок між церквою і монархами, де Папа часто отримував підтримку від владарів для боротьби з опозицією.

Інквізиція суттєво впливала на розвиток науки та філософії в Європі, особливо на перехресті середньовіччя і Ренесансу. Інтелектуали, філософи та вчені, чия діяльність виходила за рамки офіційної церкви або викликала сумніви у ортодоксальності догм, ставали мішенями інквізиції. Особливо великий тиск відчували вчені, які намагалися поставити під сумнів церкву або її вчення, такі як Джордано Бруно, Галілео Галілей і інші.

Крім того, багато наукових і культурних досягнень були цензуровані, що унеможливлювало нормальний розвиток науки. Фактично інквізиція стала перешкодою для розвитку прогресивних ідей в період, коли європейське суспільство вже готувалося до нових культурних зрушень, що відбулися в епоху Відродження.

Конфіскація майна стала звичайною практикою для багатьох, хто потрапляв під обвинувачення. Сім'ї єретиків могли втратити все своє майно, що призводило до їхнього економічного занепаду. Це впливало не тільки на безпосередніх жертв інквізиції, а й на їхніх родичів, друзів і сусідів.

З іншого боку, економічні наслідки могли зачіпати цілі групи: наприклад, у випадку з євреями чи мусульманами, яких неодноразово переслідували через релігійні розбіжності, це могло призводити до витіснення їх з економічного життя або навіть до вигнання з країни.

Таким чином, соціальні наслідки діяльності інквізиції були багатогранними і суттєво змінили не лише суспільний лад, але й релігійне, культурне та правове середовище Європи середніх віків [1, с. 17, 18].

РОЗДІЛ 4. ІСТОРИЧНІ УРОКИ ІТАЛІЙСЬКОЇ ІНКВІЗИЦІЇ

4.1. Взаємозв'язок інквізиції зі світською культурою Італії

Інквізиція, як інститут католицької церкви, не лише виконувала релігійну та судову функцію, а й глибоко проникала у всі сфери життя середньовічної та ранньомодерної Італії. Її вплив не обмежувався лише переслідуванням єретиків чи боротьбою з релігійними відхиленнями - вона формувала суспільні норми, контролювала інтелектуальний розвиток, обмежувала або стимулювала певні культурні тенденції. Світська культура Італії, яка розвивалася в добу інквізиції, зазнавала її впливу на різних рівнях: від права та освіти до літератури, мистецтва й навіть музики.

У той час як інквізиція сприяла зміцненню моральних та релігійних цінностей католицизму, вона також стримувала науковий і культурний поступ, застосовуючи цензуру та обмежуючи свободу мислення. Однак, парадоксально, саме репресивні заходи інквізиції часто провокували протидію та стимулювали розвиток нових ідей. Випадки переслідування мислителів та митців, таких як Джордано Бруно або Галілео Галілей, не лише залишили слід у європейській історії, а й сформували основу для подальшого визволення інтелектуального життя від релігійного диктату.

Інквізиція стала однією з перших інституцій, що впровадила систему судових розслідувань, засновану на допитах, збиранні доказів та примусовому зізнанні. Вона суттєво вплинула на формування правових традицій, які згодом перейняли світські судові органи Італії.

Однією з ключових змін стало поширення інквізиційного судочинства, що відрізнялося від традиційного змагального процесу, характерного для римського права. Якщо раніше судова практика ґрунтувалася на відкритому обговоренні обвинувачень між двома сторонами, то інквізиція запровадила модель, де суддя не просто оцінював надані докази, а самостійно ініціював розслідування, ухвалював рішення щодо винуватості й визначав покарання.

Це стало основою для централізації судової влади й зменшення ролі місцевих автономних судових органів.

Ще одним важливим наслідком було закріплення практики таємного слідства, коли особа могла бути звинувачена без її відома, а докази розглядалися без відкритого доступу для обвинуваченого. Це значною мірою підривало традиційну систему правосуддя, засновану на особистому свідченні та публічності судових розглядів. У подальшому ці методи почали застосовувати й світські суди, особливо у справах, що стосувалися державної безпеки чи змов.

Окрему роль відіграв механізм використання свідчень, отриманих під примусом. Інквізиція легалізувала застосування тортур як способу добування інформації, що суперечило попереднім нормам канонічного права. У світській практиці це поступово стало поширеним явищем, особливо в контексті боротьби з політичними змовами та єретичними рухами.

Унаслідок цього інквізиція залишила глибокий відбиток на італійському правосудді. Багато методів, що спершу використовувалися лише для боротьби з єрессю, згодом стали частиною кримінальної та адміністративної юстиції, впливаючи на функціонування судової системи аж до Нового часу [2, с. 57, 59].

Діяльність інквізиції мала суперечливий вплив на літературну й мистецьку сферу Італії. З одного боку, вона обмежувала свободу творчості через цензуру та переслідування інакомислячих авторів. З іншого боку, її існування спровокувало появу нових сюжетів у літературі та мистецтві, а також сформувало унікальну атмосферу, що сприяла роздумам про мораль, віру та владу.

Інквізиційна цензура, яка особливо посилилася після Тридентського собору (1545–1563), вплинула на тематику й тональність італійської літератури. Автори, які критикували церкву або висловлювали незгоду з офіційною доктриною, потрапляли під загрозу арешту, а їхні твори – до "Індексу заборонених книг". Відомі письменники, такі як Джордано Бруно та Томмазо Кампанелла, зазнали переслідувань саме через свої літературні та

філософські праці. Бруно був спалений на вогнищі, а Кампанеллу ув'язнили на тридцять років. Це створювало атмосферу страху, що змушувала письменників ретельно добирати теми й уникати гострої критики релігійних інституцій.

Водночас інквізиція вплинула на розвиток алегоричної та прихованої символіки в мистецтві та літературі. Автори почали використовувати метафори, міфологічні образи та завуальовані послання, щоб уникнути звинувачень у єресі. Наприклад, у творчості Данте Аліг'єрі, хоча вона передувала розквіту інквізиції, вже містяться критичні нотки щодо церковної влади, які подані через складну систему символів. У пізніших творах епохи Відродження такі методи стали ще поширенішими.

Мистецтво також зазнало сильного впливу. Інквізиція активно використовувала релігійний живопис для пропаганди католицьких ідей. У цей період виник стиль бароко, який мав на меті підкреслювати велич і силу церкви. Замовлення на релігійні картини, фрески та скульптури суттєво зросли, а художники, такі як Караваджо, часто отримували підтримку від релігійних інституцій. Проте будь-які спроби відійти від офіційної догматики могли спричинити цензуру або навіть переслідування.

Отже, інквізиція водночас обмежувала мистецьке вираження та сприяла розвитку завуальованої критики й нових художніх форм. Вона сформувала специфічну культурну атмосферу, що змушувала митців шукати приховані шляхи вираження своїх ідей, і, таким чином, значною мірою вплинула на еволюцію італійської культури.

Розвиток науки в Італії, особливо у добу Відродження, відбувався у складних умовах, оскільки інквізиція контролювала не лише питання віри, а й інтелектуальне життя. Будь-які наукові відкриття, що суперечили офіційній доктрині церкви, ставали об'єктом переслідувань. Це стосувалося насамперед природничих наук, філософії та астрономії.

Одним із найбільш яскравих прикладів конфлікту науки та інквізиції є справа Галілео Галілея. Його підтримка геліоцентричної моделі світу,

запропонованої Коперником, була визнана небезпечною для католицької теології. У 1633 році Галілей постає перед інквізиційним судом, де змушений зректися своїх поглядів, щоб уникнути жорстокого покарання. Це стало знаковим моментом у боротьбі між раціональним мисленням і догматичним контролем церкви.

Попри жорсткі обмеження, італійські вчені продовжували працювати, хоча часто змушені були шукати компроміси. Наприклад, вони використовували езопову мову або створювали праці, які не підкреслювали розриву з релігією, а навпаки, намагалися поєднати науку з християнськими віруваннями. Це, зокрема, помітно в працях Джироламо Кардано та інших мислителів, які уникали прямої конфронтації з церквою.

Інквізиція також впливала на систему освіти. Університети підпорядковувалися релігійним інституціям, а викладачі змушені були адаптувати свої курси відповідно до церковних догм. Це загальмувало розвиток деяких наукових дисциплін, зокрема астрономії та медицини, хоча математика й інженерія залишалися відносно вільними від контролю через свою практичну значущість [7, с. 39].

Діяльність інквізиції мала значний вплив на суспільну свідомість, формуючи атмосферу страху та підозрілості. Доносительство стало розповсюдженим явищем, оскільки будь-яка людина могла стати об'єктом переслідувань через анонімний донос. Це розхитувало довіру між людьми, породжувало загальну тривожність і навіть змушувало змінювати поведінкові моделі, щоб уникнути підозр.

Особливо гостро це відчувалося серед інтелектуалів, письменників і мислителів, які мусили ретельно стежити за своїми словами, публікаціями та навіть приватними розмовами. Будь-яке відхилення від офіційної доктрини могло спричинити виклик до суду інквізиції, а в гіршому випадку – тюремне ув'язнення або смертний вирок. Це сприяло розповсюдженню культури мовчання та самоцензури.

Водночас переслідування не завжди призводили до посилення впливу католицької церкви. Навпаки, жорстокі репресії та публічні страти, як-от спалення Джордано Бруно в Римі, викликали обурення серед освічених італійців, що сприяло поступовому підриву авторитету церкви. Люди, навіть ті, хто не підтримував єретичні рухи, починали замислюватися над питаннями релігійної свободи та межами впливу духовенства на особисте життя.

На рівні соціальної структури інквізиція також закріплювала ієрархічний порядок. Її діяльність сприяла утвердженню влади церкви над мирянами, зберігаючи традиційну соціальну піраміду. Проте це також викликало невдоволення, особливо в містах, де поширювалися ідеї гуманізму та автономії світської влади. У таких центрах, як Флоренція чи Венеція, місцева аристократія та торгові гільдії часто вступали у конфлікт із церковними структурами, вимагаючи зменшення їхнього впливу.

Діяльність інквізиції сприяла як зміцненню церковної влади, так і зростанню опору проти неї. Вона сформувала суспільство, в якому співіснували страх, підозрілість і водночас поступове зростання критичного ставлення до церкви, що в перспективі стало одним із факторів, які призвели до секуляризації європейських держав.

Інквізиція безпосередньо впливала на розвиток італійського мистецтва, літератури та театру. З одного боку, католицька церква залишалася головним замовником творів мистецтва, а тому художники та письменники часто змушені були слідувати її вимогам. З іншого боку, жорстка цензура та переслідування інакодумців значно обмежували свободу творчого висловлення.

У живописі та скульптурі цензура проявлялася у строгому контролі над релігійною тематикою. Інквізиція уважно стежила за тим, як зображували біблійні сюжети, особливо у часи Контрреформації. Наприклад, оголені тіла у релігійних картинах часто ретушували або замінювали більш скромним вбранням. Це стало помітним після Тридентського собору (1545–1563), коли інквізиція посилила контроль над візуальним мистецтвом. Знаковим

прикладом є випадок із розписом Мікеланджело "Страшний суд" у Сикстинській капелі: через скарги інквізиторів було вирішено частково змінити оголені фігури, додавши їм покривала.

У літературі та драматургії автори, які торкалися соціальних або релігійних тем, мусили дотримуватися суворих обмежень. Інквізиція вела так званий "Індекс заборонених книг", до якого потрапляли твори, що суперечили офіційним догмам католицької церкви. Це значно вплинуло на літературний процес в Італії, адже письменники змушені були або уникати критичних тем, або працювати в умовах прихованої опозиції до церковної влади.

Однак, попри репресії, деякі художники та письменники вміли знаходити способи для самовираження. Вони використовували алегорію, натяки або навіть комедію як засоби прихованої критики. Наприклад, у театральному мистецтві розвивалася традиція комедії дель арте, яка, попри цензуру, часто містила сатиричні елементи, що висміювали як світську, так і церковну владу.

Таким чином, інквізиція впливала на розвиток мистецтва, створюючи водночас обмеження та стимулюючи митців до пошуку прихованих форм самовираження. Це сприяло розвитку нових мистецьких прийомів та технік, які дозволяли обійти жорстку цензуру.

Попри те, що інквізиція була спрямована передусім на боротьбу з єресями та збереження догматичної чистоти католицької віри, її діяльність суттєво вплинула і на народну культуру Італії. Вона змінила ставлення людей до звичаїв, народних вірувань і навіть форм дозвілля.

По-перше, під впливом інквізиції відбулося поступове викорінення багатьох елементів народного фольклору, які сприймалися як залишки язичництва або чаклунства. Інквізитори жорстко переслідували ворожбитів, знахарів і всіх, хто практикував народну магію. Багато традиційних звичаїв, що існували в селах і малих містах, були або повністю знищені, або підлаштовані під церковні канони.

По-друге, інквізиція змінила уявлення про гріх та моральність у повсякденному житті. Люди стали більш обережними у висловлюваннях і вчинках, побоюючись звинувачень у ересі або аморальності. Особливо це стосувалося жінок, які часто ставали жертвами звинувачень у чаклунстві або надмірній свободі поведінки.

По-третє, зміни торкнулися навіть народних святкувань. Ряд звичаїв, які раніше супроводжувалися народними піснями, танцями та театральними виставами, почали піддаватися жорсткій цензурі. Інквізиція уважно стежила за тим, щоб народні традиції не суперечили церковним вченням і не мали слідів "диявольського впливу".

Проте, незважаючи на всі спроби контролювати народну культуру, вона продовжувала розвиватися. Люди знаходили способи зберігати свої традиції, часто маскуючи їх під офіційно схвалені церковні обряди. У деяких регіонах Італії, особливо у віддалених селах, давні звичаї існували паралельно з офіційною католицькою практикою, що свідчило про неможливість повного підкорення народної культури інквізиційним законам.

Інквізиція відіграла суперечливу роль у розвитку науки на італійських землях. З одного боку, католицька церква заохочувала розвиток богослов'я, філософії та схоластики, що певною мірою сприяло інтелектуальному життю. З іншого боку, суворий контроль над ідеями та страх перед звинуваченням у ересі суттєво гальмували науковий прогрес [13, с. 283].

Одним із найгучніших прикладів втручання інквізиції в наукову сферу стало переслідування Галілео Галілея. Його праці, що підтверджували геліоцентричну теорію Коперника, суперечили біблійним уявленням про світобудову. У 1633 році інквізиція змусила Галілея зректися своїх поглядів і довгі роки він провів під домашнім арештом. Це стало потужним сигналом для інших учених – відкриття, що не відповідали церковним догмам, могли стати підставою для репресій (Додаток А).

Також інквізиція контролювала медицину та природничі науки. Деякі методи лікування, особливо ті, що базувалися на народній медицині або

алхімічних дослідженнях, часто розцінювалися як єретичні. Це значно уповільнювало розвиток медицини та фармакології, адже лікарі змушені були доводити відповідність своїх знань церковним нормам.

Втім, незважаючи на репресії, інтелектуальне життя в Італії не зупинилося. Деякі науковці шукали способи працювати поза церковним контролем, використовуючи приховані формулювання або працюючи в більш ліберальних європейських країнах. Наприклад, італійські дослідники, такі як Джордано Бруно та Томазо Кампанелла, намагалися примирити релігію з новими науковими ідеями, але обидва зазнали переслідувань від інквізиції.

Філософська думка Італії також перебувала під пильним наглядом інквізиції. Будь-які концепції, що виходили за межі ортодоксального католицизму, могли бути розцінені як єресь і призвести до переслідувань.

Одним із найбільш постраждалих філософів став Джордано Бруно, який пропагував пантеїзм і відкидав традиційне уявлення про Бога. Його вчення суперечило католицькій догматиці, і в 1600 році він був страчений у Римі. Ця подія стала одним із найвідоміших прикладів боротьби інквізиції з вільнодумством.

Інший мислитель, Томазо Кампанелла, хоча й уникнув страти, але провів у в'язниці 27 років через свої утопічні ідеї про ідеальну державу. Він пропонував суспільний устрій, де знання і раціональність відігравали ключову роль, що суперечило традиційним католицьким уявленням про світопорядок.

Інквізиція також уважно стежила за працями італійських гуманістів, які намагалися поєднати християнство з античною філософією. Деякі з них, як-от Марсіліо Фічіно, змогли уникнути переслідувань, але загальний інтелектуальний клімат в Італії ставав усе більш консервативним.

Попри жорсткий контроль, інквізиція не змогла повністю знищити філософське вільнодумство. Ідеї Відродження, що зародилися в Італії, поширилися Європою і сприяли розвитку нової наукової та філософської парадигми. У майбутньому саме ці концепції стали основою для епохи Просвітництва, яка змінила європейську інтелектуальну традицію.

Література в Італії розвивалася в умовах постійного церковного контролю, оскільки писемність була одним із головних засобів поширення ідей. Інквізиція пильно стежила за книжковим ринком, цензуруючи та забороняючи твори, що містили єретичні або антиклерикальні погляди.

Одним із ключових механізмів церковного контролю став "Індекс заборонених книг" (*Index Librorum Prohibitorum*), запроваджений у 1559 році. До нього регулярно вносилися твори, які суперечили католицькій догматиці. Відомі італійські автори, такі як Нікколо Макіавеллі, Джордано Бруно та Галілео Галілей, потрапили до цього списку. Наприклад, трактат Макіавеллі "Державець", у якому політика розглядалася без релігійного виміру, був засуджений інквізицією як аморальний.

Попри цензуру, італійські письменники знаходили способи висловлювати свої думки. Часто критика церковних інституцій маскувалася під алегорії або історичні сюжети. Так, у "Декамероні" Джованні Боккаччо можна знайти сатиру на духовенство, хоча книга була написана ще до створення офіційної інквізиції [10, с. 48].

Інквізиція також контролювала драматургію, яка у XVI-XVII століттях стала популярним засобом критики суспільства. Деякі п'єси, що висміювали церковні інститути, заборонялися або піддавалися цензурі. Однак італійський театр розвивався, використовуючи приховані форми сатири та інакомислення.

Окрім репресивних заходів, церква сама активно використовувала літературу для поширення своїх ідей. Було створено безліч творів, що обґрунтовували необхідність інквізиції та прославляли її роль у захисті "істинної віри".

4.2. Інквізиція в контексті історичної пам'яті італійського суспільства

Інквізиція залишила глибокий слід в історичній пам'яті італійського суспільства. Вплив її діяльності відчутний не лише в історичних працях, а й у культурних, соціальних і політичних аспектах життя Італії. Оцінка інквізиції змінювалася залежно від епохи, політичного режиму та панівної ідеології. У цьому розділі розглянемо, яким чином інквізиція відобразилася в історичній свідомості італійців, які аспекти її діяльності запам'яталися найбільше, а також як сучасне суспільство сприймає її спадщину.

Протягом століть інквізиція залишалася одним із найстрашніших символів репресій і релігійного фанатизму. Народна пам'ять зберегла безліч історій про жорстокість інквізиторів, несправедливі судові процеси та тортури. У багатьох регіонах Італії існують легенди про «чорних монахів» або «суддів у чорному», які переслідували єретиків і відьом.

Фольклорні розповіді часто містять елементи перебільшення та демонізації інквізиції. Зокрема, у багатьох історіях інквізитори описуються як фанатики, які переслідували простих людей без будь-яких доказів. Окреме місце займають перекази про таємні в'язниці інквізиції, де жертви зникали без сліду. Хоча частина таких історій є міфами, вони демонструють, наскільки сильною була ненависть до репресивної системи серед простого населення.

Однак народна пам'ять не була однозначною. У деяких регіонах, особливо на півдні Італії, де вплив католицької церкви залишався сильним, інквізицію сприймали не лише як каральний орган, а й як захисницю «справжньої віри» від небезпечних єресей. Це підкреслює складність історичного сприйняття інквізиції в різних верствах суспільства.

Історичне осмислення інквізиції в Італії змінювалося протягом століть. У ранньомодерний період офіційні церковні хроніки виправдовували діяльність інквізиції, подаючи її як необхідний механізм захисту католицької

доктрини. Однак із часом історики почали критично переглядати її роль [4, с. 72].

У XIX столітті, коли в Італії розпочався рух за національне об'єднання (Рісорджименто), багато інтелектуалів сприймали інквізицію як гальмо для розвитку італійського суспільства. У працях таких істориків, як Гульєльмо Ферреро та Франческо Де Санктіс, інквізиція розглядалася як інструмент папства для придушення свободи думки та науки. Особливу увагу приділяли переслідуванню Джордано Бруно та Галілео Галілея, які стали символами боротьби за прогрес.

У XX столітті історики почали більш детально аналізувати архівні матеріали, що дозволило створити менш емоційно забарвлену картину. Деякі дослідники, такі як Карло Гінзбург, звертали увагу на соціальні та культурні аспекти інквізиційних процесів. Вони наголошували, що інквізиція була не лише каральним органом, а й інструментом регулювання суспільного порядку.

Ставлення до інквізиції стало важливим елементом формування італійської національної ідентичності. У XIX столітті, коли Італія боролася за своє об'єднання, багато патріотів сприймали інквізицію як символ гніту, що заважав розвитку країни. Католицька церква асоціювалася з консерватизмом, тоді як революціонери та ліберали прагнули звільнити Італію від її впливу.

Після об'єднання Італії у 1861 році нова влада намагалася зменшити вплив церкви, а образ інквізиції використовувався для виправдання антиклерикальних реформ. У шкільних підручниках інквізиція часто зображувалася як один із головних ворогів свободи.

У XX столітті ситуація дещо змінилася. Католицька церква активно працювала над покращенням свого іміджу, а Ватикан уклав Латеранські угоди з італійською державою у 1929 році. Це призвело до більш зваженого ставлення до інквізиції в історичній пам'яті італійців.

Образ інквізиції широко використовувався у популярній культурі, особливо у літературі, кіно та мистецтві. У багатьох італійських романах і фільмах інквізиція зображується як темна, репресивна сила.

Наприклад, у літературі XIX століття інквізиція була символом середньовічного варварства та фанатизму. Пізніше, у XX столітті, ця тема знайшла відображення у фільмах і театральних постановках, де інквізитори часто постають жорстокими і безжальними персонажами.

Однак не всі зображення інквізиції були негативними. У католицьких колах вона іноді подавалася як необхідна інституція, що захищала суспільство від хаосу та єресі.

Інквізиція в історії Італії та її сприйняття сучасним суспільством також має вплив на релігійні дебати і внутрішні дискусії в рамках католицької церкви. Різні релігійні групи та католицькі теологи розглядають інквізицію як частину складної історії церкви, що впливає на формування сучасного ставлення до різних течій християнства та інтерпретацій віровчення. Зокрема, у контексті сучасної церковної реформи та діалогу між релігіями, образ інквізиції часто використовується для осмислення того, як релігійна влада може впливати на свободу віросповідання і суспільні переконання [21, с. 103].

Релігійні дискусії про інквізицію набули актуальності у період після Другого Ватиканського собору (1962-1965), коли католицька церква почала здійснювати значні зміни у своєму внутрішньому устрої і ставленні до інших релігій. Це також співпало з розвитком соціальних і правових стандартів прав людини, що вимагали перегляду ставлення до тих практик, які відбувалися в минулому. Сучасні католицькі теологи та філософи часто виступають з критикою жорстоких методів інквізиції і намагаються розробити нові стратегії, що включають більш відкритий і гуманістичний підхід до релігійних різноманітностей і відмінностей у суспільстві.

Інквізиція значно вплинула на розвиток правової системи Італії, зокрема на юридичні процедури та інститути, які з'явилися після її падіння. Методика ведення процесів в інквізиції та використання тортур залишили свій відбиток на подальшому розвитку європейських судових практик, зокрема в Італії.

Протягом середньовіччя та раннього нового часу правова система Італії була частково під впливом канонічного права, яке підтримувалося діяльністю

інквізиції. Судові процеси, що застосовувалися під час інквізиційних розслідувань, включали жорстокі методи, такі як застосування тортур для отримання зізнань, що пізніше були осуджені міжнародним правом як порушення прав людини. Однак після падіння інквізиції і в умовах розвитку більш цивілізованої правової системи в Італії ці методи були значною мірою відкинуті.

Незважаючи на це, історичний досвід інквізиції вплинув на те, як розвивалися правові інститути в Італії в XIX і XX століттях. Протягом XIX століття в Італії було реформовано судову систему, і було визнано необхідність правової допомоги для обвинувачених, а також запроваджено нові процедури для збору доказів. Інквізиція стала попередженням для сучасних правових систем про небезпеку зловживання правами людини у процесі судових розслідувань.

Сьогодні вплив інквізиції на правову систему Італії можна побачити в системах гарантій прав людини, зокрема в категоричних заборонах на застосування тортур і знущань у судових процесах.

Інквізиція залишається суперечливим історичним явищем. З одного боку, вона сприймається як символ репресій і порушення прав людини. Багато італійців вважають її темною сторінкою історії, особливо через відомі процеси проти вчених і мислителів.

З іншого боку, у католицьких колах інквізиція розглядається як складне явище, яке не можна оцінювати лише з позицій сучасних стандартів. Деякі католицькі історики наголошують, що інквізиція була менш жорстокою, ніж світська юстиція тієї епохи.

Важливим моментом стало публічне покаяння Папи Івана Павла II у 2000 році, коли він вибачився за гріхи церкви, зокрема за інквізицію. Це стало важливим кроком у перегляді історичної пам'яті.

Таким чином, інквізиція залишається важливою частиною історичної свідомості італійського суспільства, викликаючи як засудження, так і спроби переосмислення її ролі [32, с. 508, 510].

ВИСНОВКИ

Дослідження інквізиції на італійських землях у XIII-XVI століттях показало, наскільки складною та багатоаспектною була ця історична інституція, яка залишила глибокий слід у не тільки релігійній, а й культурній та правовій сферах Італії та Європи загалом. Порівняння різних етапів діяльності інквізиції в контексті соціально-політичних змін у Європі допомогло глибше зрозуміти механізми боротьби католицької церкви з ересями, а також соціальні та культурні наслідки цієї боротьби для суспільства.

Дослідження стану наукової розробки теми та джерельної бази показало, що проблема інквізиції активно розглядається у зарубіжній історіографії, особливо в працях таких дослідників, як Карло Гінзбург, Едвард Пітерс, Джон Тедеші. Вони висвітлюють інквізицію як інституцію, що мала глибокий соціокультурний та політичний вплив. Вітчизняні історики, зокрема Наталя Яковенко, Олексій Толочко, Наталя Рой, Стефанія Демчук, звертаються до окремих аспектів інквізиції в контексті європейської історії. Джерельна база роботи охоплює як першоджерела (папські булли, судові протоколи, трактати інквізиторів), так і наукові інтерпретації, що забезпечують глибину аналізу.

Характеристика сутнісних рис європейської інквізиції дозволила з'ясувати, що її поява була відповіддю на зростання єретичних рухів, які кидали виклик монополії католицької церкви на істину. Інквізиція стала інструментом не лише боротьби з ерессю, а й зміцнення церковного авторитету, контролю за суспільством і духовенством. Особливу роль у цьому відіграли жебрацькі ордени, насамперед домініканці, які стали головними виконавцями інквізиційних розслідувань. Було також проаналізовано структуру, процедури, систему доказування та способи винесення вироків, що

виводить інквізицію за межі суто релігійного інституту – у сферу державної політики.

У межах аналізу інквізиційної діяльності на італійських землях було виявлено, що попри зусилля папської влади, інквізиція не змогла повністю викорінити єресі. Її вплив на суспільство був глибоким і багатограним: з одного боку – терор, страх, контроль, з іншого – стимул до створення альтернативних релігійних рухів і формування соціальної пам'яті. Унаслідок цього виникали нові підходи до церковної дисципліни, зокрема легалізація поміркованих сект, проповідництво ідеалів апостольської бідності, поява жебрацьких орденів. У роботі висвітлено зміну позиції держав щодо церкви, формування національних церков та падіння авторитету папства, особливо в період авіньйонського полону і Великої схизми.

У четвертому розділі проаналізовано довготривалі наслідки інквізиції як у площині світської культури, так і історичної пам'яті. Було доведено, що інквізиція не лише формувала правові й релігійні практики, але й залишила глибокий слід у колективній свідомості італійців. Через літературу, мистецтво, архітектуру, символіку інквізиція проникла у світську культуру, відображаючись у творчості Боккаччо, Данте, Мак'явеллі. У пам'яті італійського суспільства вона залишилася як приклад надмірної жорстокості та релігійного фанатизму, але водночас – як попередження про небезпеку абсолютизму, нетерпимості та втрати гуманістичних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Інквізиція: міфи, вигадки та реальність. *Veritas*. URL: <https://veritas.net.ua/inkvizytsiya-mify-vygadky-ta-realnist/> (дата звернення: 25.03.2025).
2. Інквізиція в добу раннього середньовіччя. Науковий блог. URL: <https://naub.ua.edu.ua/inkvizytsiya-v-dobu-rannoho-serednovichchya/> (дата звернення: 17.04.2025).
3. De Paolis V. Norme de gravioribus delictis riservati alla Congregazione per la Dottrina della Fede Periodica de re canonica 2002 91.2 С. 273–312.
4. Eymericus N. Directorium inquisitorum apud Georgium Ferrarium 2019 С. 133-135.

Література

5. Бондар Л. М. "Гідні учні" середньовічної інквізиції. *Історія та правознавство*. 2019. № 34/36 (566/568), груд. 2019 р. С. 25–26.
6. Бурлак С. М. Інквізиція - зброя римської католицької церкви. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. 2003. Вип. 56/57. С. 17–18.
7. Генрі Ч. Історія інквізиції. ЛітРада, Dialar Navigator BV. 2017. С. 103–111.
8. Горбачова М. С. Становлення іспанської інквізиції XIII-XVI ст. ББК 63.3 (4Укр) я 431 У 45. 2018. С. 173–175.
9. Демчук С. Інквізиція, єретики та відьми: темна пляма на світлому Середньовіччі. Куншт. URL: <https://kunsht.com.ua/articles/inkvizytsiia-yeretyky-ta-vidmy-temna-pliama-na-svitlomu-serednyovichchi> (дата звернення 17.04.2025).
10. Долгов В. А. Середньовічна інквізиція: історико-релігієзнавчий історіографічний дискурс з минулого до сучасності. Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. 2023. С. 69-72.

11. Карсавін М., та ін. Релігійні вчення та народний протест як спроба повернення до витоків християнства: вальденси, катари, лоларди. Історія. 3. С. 203–215.
12. Кравчук, М. "Історико-правова характеристика статусу суддів та судового розсуду в країнах Західної Європи в період Середньовіччя." *Історико-правовий часопис* 1 (2019): С. 19-24.
13. Козинець О. Г., Спунтай Я. С. Повноваження інквізитора в судовому процесі. 2022. С. 109-110.
14. Левщанова, О. О., Н. В. Підмогильна. "Цензура католицької церкви щодо середньовічних видань: короткий огляд." *Масова комунікація у глобальному та національному вимірах. Дніпро* (2018): С. 39-45.
15. Лукашенко А. Релігійні вчення та народний протест як спроба повернення до витоків християнства. Вальденси, катари, лоларди. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. 2015. № 3. С. 3-6.
16. Мельничук Н. Ю. Історико-філософський аналіз права на свободу. *Академічні візії*. 2021. № 1. С. 41-48.
17. Пристінський І. О. Щодо дострокового припинення та зупинення повноважень суддів церковних судів : thesis. 2014. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/10965> (дата звернення: 24.03.2025).
18. Помазан Д. Вплив католицької церкви на активізацію діяльності наукових таємних у Європі в XVII–XVIII ст. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Серія: Історія 2017 2(3) С. 95–99.
19. Погребенник А. І. Інквізиційні гоніння й репресії у Лангедоці в XIII-XIV ст. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. № 47. С. 283-287.
20. Родічева Є. Особливості єретичних рухів в Західній Європі на рубежі XI–XII століть. *Феномен Європи: Проблеми державотворення*. 2018. С. 78-80.

21. Цей день в історії : 1215 : Свята інквізиція. Цей день в історії. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/tm.pl?Year=1215> (дата звернення: 25.03.2025).
22. Цельєв О. Формування права в Західній і Східній Європі загальне і відмінне. 2004. С. 95-99.
23. Чорний М. Домініканський орден у державах Священної Римської імперії у першій половині XIV ст. Наукові зошити історичного факультету Львівського університету 2010 № 11 С. 45–49.
24. Швець Л. М. Жебракуючі чернечі ордени як прояв середньовічної аскези. Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання. Збірник наукових праць за матеріалами доповідей і повідомлень Восьмого Всеукраїнського науково-практичного семінару 28-29 березня 2013 року. Полтава ПНПУ імені В. Г. Короленка. 2013. С. 96-104.
25. Alighieri, Dante. La Commedia di Dante Alighieri, prima edizione a stampa (editio princeps). Foligno: Ioannes Numeister & Evangelista Angelini da Trevi, 11 aprile 1472. Incunabolo, 3 tomi in un volume.
26. Boccaccio, Giovanni. Il Decameron di Messer Giovanni Boccacci cittadino fiorentino. Firenze: SS. Giunti, 1527. 2 томи; Parte Prima 544 с.
27. C. Caldwell Ames, Righteous Persecution: Inquisition, Dominicans, and Christianity in the Middle Ages (Philadelphia, 2009); D. Prudlo, The Martyred Inquisitor: The Life and Cult of Peter of Verona (†1252) (Aldershot, 2008). For the half-burnt heretic and his medical care, see M. Benedetti, Inquisitori lombardi del Duecento (Rome, 2008), p. 139
28. Carroll W. E. The Roman Inquisition: A Papal Bureaucracy and Its Laws in the Age of Galileo. *Journal of Church and State*. 2014. Vol. 56, no. 4. P. 769–771. URL: <https://doi.org/10.1093/jcs/csu090> (date of access: 08.05.2025).
29. Constitutio "Ad abolendam diversarum haeresium pravitatem" // Monumenta Germaniae Historica. Legum sectio IV: Constitutiones et acta publica imperatorum et regum. Bd. 2. Hannoverae: Hahn, 1896. S. 174–175.

30. D. M. Federici OP, *Istoria dei Cavalieri Gaudenti*, 2 vols. (Venice, 1787), published details of advantageous property purchases from the inquisition in Treviso. More recently, the issue is touched on in several works by M. Fanti, G. G. Meersseman and J. Henderson, notably Henderson's 'The Flagellant Movement and Flagellant Confraternities in Central Italy, 1260–1400', *Studies in Church History* 15 (1978), 147–60
31. Del Col A. *L'inquisizione in Italia: dal XII al XXI secolo*. Milano: Mondadori, 2010. 836 p.
32. *Directorium inquisitorum* / ed. by P. F. 1540-1612, C. C. Pope. Romae : In aedibus Populi Romani, Apud Georgium Ferrarium, 1587. 687 p.
33. *Excommunicamus – A bruxaria nos quadrinhos – Legal. Legal – Filosofices de um Velho Causídico*. URL: <https://legal.adv.br/20020801/excommunicamus-a-bruxaria-nos-quadrinhos/> (date of access: 08.05.2025).
34. Eymerich, Nicolaus. *Directorium Inquisitorum* f. Nicolai Eymerici ordinis Praedicatorum, cum commentariis Francisci Peña. Venetiis: Marcantonium Zalterium, 1607.
35. Ginzburg C. *The cheese and the worms The cosmos of a sixteenth-century miller* JHU Press 2013 C. 115–120.
36. Gleason E. G., Tedeschi J. *The Prosecution of Heresy Collected Studies on the Inquisition in Early Modern Europe Book Review Church History* 1995 64.4 C. 635.
37. Gregorius IX. *Excommunicamus omnes haereticos // Corpus Iuris Canonici*. Vol. 2: *Decretalium Collectio*. Ed. E. Friedberg. Lipsiae: Tauchnitz, 1879. C. 774–776.
38. *Liber Sententiarum.–Inquisition of Thoulouse. Notes and Queries*. 1849. S1-I, no. 1. P. 10. URL: <https://doi.org/10.1093/nq/s1-i.1.10a> (date of access: 08.05.2025).

39. Limborch, Philippus van. *Historia Inquisitionis; Cui subjungitur Liber Sententiarum Inquisitionis Tholosanae ab anno Christi MCCCVII ad annum MCCCXXIII*. Amsterdam: H. Wetstein, 1692.
40. Peters E. "Inquisition." *Encyclopedia of Medieval Philosophy: Philosophy between 500 and 1500*. Dordrecht: Springer Netherlands, 2020. C. 838-846.
41. *Processi dell'Inquisizione di Firenze 1380–1385* / a cura di Marco Melloni. Firenze: Olschki, 2002. 432 c.
42. Quando l'Inquisizione decideva della vita o della morte dei condannati... | SvelaTo by Somewhere | Le curiosità di Torino: non solo Tour. :: ::.
URL: <https://www.somewhere.it/curiosita/storie/quando-linquisizione-decideva-della-vita-o-della-morte-dei-condannati/#:~:text=L'Inquisizione%20in%20Italia%20iniziò,ed%20il%20Nord%20d'Italia>. (date of access: 08.05.2025).
43. Rust L. D. Bulas Inquisitoriais Ad Extirpanda 1252 Revista Diálogos Mediterrânicos 2014 7 C. 200–228.
44. Rust L. D. Bulas inquisitoriais: Ad Abolendam (1184) e Vergentis in Senium (1199). Revista de História. 2012. No. 166. P. 129. URL: <https://doi.org/10.11606/issn.2316-9141.v0i166p129-162> (date of access: 08.05.2025).
45. Sadowski P. Tortury w świetle bulli Ad extirpanda (1252) papieża Innocentego IV. *Miscellanea Historico-Iuridica*. 2023. Vol. 22, no. 1. P. 435–454. URL: <https://doi.org/10.15290/mhi.2023.22.01.17> (date of access: 08.05.2025).
46. Tarrant N. *Inquisition and Its Organisation in Italy 1250–1350 Heresy and Inquisition in the Middle Ages* vol. 8 2021 C. 508–510.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Галілей перед Інквізицією. Картина Кристіано Банті, 1857 рік)

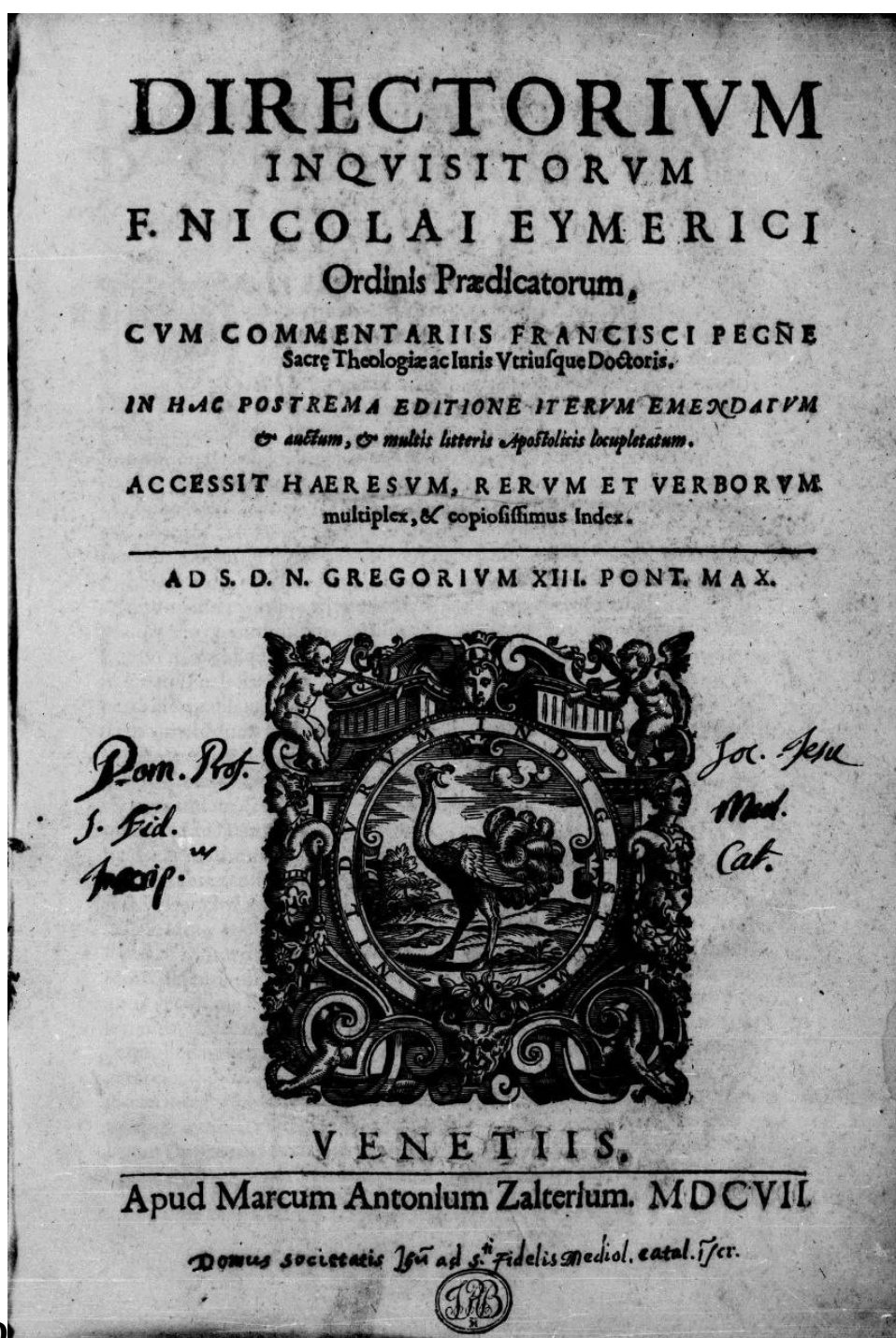

ДОДАТОК Б

Суд інквізиції

Титульный лист Directorium Inquisitorum

ДОДАТОК Г

Король Арагона Педро II Католик (портрет работы Мануэля Агирре-и-Монсальбе, 1885)

Папська булла Ad Extirpanda, Закон 25, 1252.

